

МОВА УКРАЇНСЬКОЇ ЗАХІДНОЇ ДІАСПОРИ І СУЧАСНА МОВНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ (на загальнослов'янському тлі)

У мовному житті сучасної України досить помітною є присутність ознак такого явища, як мова української західної діаспори, виявляючись у впливах як на статус, так і на корпус української «материкової» мови. У цьому знаходить свій вияв, з одного боку, прагнення національно активних кіл діаспори реально впливати на розширення і зміцнення соціальних позицій української мови як державної в Україні і коригувати, відповідно до свого розуміння, розвиток української літературної мови в напрямі посилення її «українськості» (насамперед її дерусифікації — у правописі, термінології, стилістичних нормах), з другого боку, — прагнення широких суспільно-культурних кіл у самій Україні до очищення літературної мови від невластивих їй особливостей (з орієнтуванням, зокрема, й на деякі норми діаспорного варіанта). Ставлення різних суспільно-політичних і культурно-мовних верств українського суспільства до цього явища є неоднозначним і досить диференційованим. Найближчі паралелі з відзначеним аспектом мовної ситуації в Україні демонструє сучасна мовна ситуація в Білорусі.

Ключові слова: українська діаспора, сучасна мовна ситуація в Україні, норми української літературної мови, пуризм.

1. Діаспора і «материк». Якщо в радянський час під поняттям діаспори звичайно розуміли «розсіяння» по світу євреїв, а згодом і вірмен, але щодо українського зарубіжжя говорилося як про українську «трудова» (загалом нейтрально) і про «політичну» (несхвально) еміграцію, то на межі 80–90-х років назва «українська діаспора» стала досить швидко поширюватися й незабаром увійшла до загального мовного вжитку¹ (механічно заступаючи назву «еміграція» навіть

---

¹ Витісненню назви «еміграція» на користь назви «діаспора» сприяли такі чинники: а) остання позбавлена тих політизованих конотацій «небажаності», якими в радянський час була окутана перша: «емігранти» в будь-якому разі розглядалися як «непатріоти» щодо їхньої історичної батьківщини, а багато хто з них — і як прямі вороги; б) у суто змістовому плані: за словами О. Прицака, «еміграція сидить на валізках і чекає зміни ситуації, щоб повернутися додому, діаспора ж живе дома» (див.: *Русанівський В.* Міжнародне співробітництво в галузі української культури: стан і перспективи // Вісн. Міжнар. асоціації українців. — 1991. — № 1. — С. 19). Проти застосування назви «діаспора» щодо зарубіжного українства в тому обміні думок, що його вели в зазначений період на сторінках преси, висувалися такі аргументи: а) діаспора — це народ або його значна частина, вигнані завойовниками за межі рідної землі, тоді як українців ніхто силоміць не витісняв за межі батьківщини (наприклад, О. Левада; це було прийняте в радянський час трактування названої проблеми); б) поняття діаспори, як і еміграції, не можна застосовувати щодо українців, які живуть за межами України вже не в першому поколінні й давно вже стали інтегрованою частиною народу тієї країни, де вони поселилися, — це зарубіжні (закордонні) українці або, якщо мати на увазі конкретну країну, українські канадці і т. ін. / канадські і т. ін. українці (*П. Кравчук.* Хто ми такі: «діаспорники»? — Літ. Україна, 12.04.1990, с. 3). З віднесенням себе до української «діаспори» («так, просто якогось стихійного процесу» і «образливого титулу еміграції»), а не до «еміграції» не погоджувався, наприклад, і відомий філолог та культурний діяч закордонного українства Ю. Шевельов (див.: *Шевельов Ю.* З історії незакінченої війни. — К., 2009. — С. 430; *Шевельов Ю.* Я — мене — мені... (і довкруги): Спогади. — Х. ; Нью-Йорк, 2001. — Ч. 2. — С. 227).

у тих випадках, де для цього немає жодних підстав, наприклад: «петлюрівська діаспора у Франції 20-х років»). Під «українською діаспорою» в Україні розуміють в основному західну українську еміграцію (емігрантів кількох хвиль переселення та їхніх нащадків) у Північній та Південній Америці, Західній Європі, Австралії, але насамперед у США й особливо в Канаді (хоча від початку 90-х років усталилося вже й поняття східної діаспори — на теренах колишнього СРСР). На позначення представників діаспори сформувалася вже ціла низка дублетних найменувань: *діаспорники*, *діаспоряни*, *діаспорити*, *діаспорці*, рідше *діаспорівці*; найпоширенішим прикметником є *діаспорний*, рідше *діаспоральний*; поширюється назва *діаспоризація* («діаспоризація українців у світі» і т. ін.); для найменування запозичень з мови діаспори вже вживається назва *діаспоризм*. Як образне найменування української діаспори набув поширення вислів «Нашого цвіту по всьому світу». На позначення самої України в такому зіставленні з діаспорою стали вживатися назви «*м(М)атерик*», «*материковий*» (*Україна, література, літературна мова* тощо).

Стереотипний образ «діаспорного українця» в уявленні пересічного представника «материкової» України станом на кінець 80-х — початок 90-х років вимальовувався як: а) у політичному аспекті — активний поборник державної незалежності України (насамперед, зрозуміло, від Росії); б) у соціальному аспекті — активний, наполегливий у досягненні мети², успішний і, звичайно, «багатший» порівняно з «материковими» українцями; в) у національно-мовному аспекті — людина, що, будучи громадянином іншої держави й перебуваючи вже тривалий час у постійному іншомовному оточенні далеко від своєї історичної батьківщини, не тільки зберегла свою належність до українського джерела, а й відчуває моральний імператив закликати до цього й «материкових» українців³; якщо конкретніше, то це переважно носій «галицьких» культурно-мовних особливостей (хоча в структурі західної української діаспори, крім галичан і буковинців, свої «сегменти» мають, як відомо, закарпатці-русини: див. про це також нижче, лемки і «східняки-наддніпрянці»), а також представники останньої,

² Пор. міркування з цього приводу відомої української поетеси: «Залізна леді ніколи не була для мене ідеалом. М'якість і поступливість — незамінне начало, яке протипоказане чоловікові і необхідне жінці. Представниці нашої діаспори, які начебто мають бути для нас у цьому плані взірцем, не такі вже й сильні — вони просто прагматичні. Нам потрібно переймати хіба їхній раціоналізм, душу лишаючи такою ж чутливою. Ми надзвичайно емоційні ідеалістки, а у сьогоденнішньому світі це не може бути захисним щитом. Вони дорікають нам, що ми такі надто м'які, але разом з тим жалкують, що самі такими вже не вміють бути» ([Інтерв'ю з Наталкою Поклад].— Веч. Київ, 18.12.1999).

³ Пор., наприклад, у спогадах про недавнє радянське минуле (ситуація 60-х років): «Перше, що страшенно вразило в Києві, це те, що на його вулицях зовсім не було чути української мови. ... Одного дня я зайшов у магазин "Українські сувеніри", а там за прилавком стоять красиві дівчата і жіночки в українських вишиванках. Ото, думаю, відведу душу: погомонимо рідною мовою. Заговорив, а вони мені російською. "Чому ви мені не відповідаєте українською?" — запитав я. Кинула на мене злий погляд чорнобрива молодиця в українському вбранні і з обуренням рявкнула: "Хотите говорить на украинском языке — езжайте в Канаду"» (*Кочерган М.* Про час, про себе і людей: Спогади.— К., 2012.— С. 88). У відомому радянському кінофільмі «Здравствуй и прощай» (сценарій В. Мережка, режисер В. Мельников, кіностудія «Ленфильм», 1972 р.), дія якого відбувається в 60–70-х роках у селі десь на півдні України, але всі герої спілкуються російською літературною мовою (крім вигуків до домашніх тварин та двох українських народних пісень), є епізод (не пов'язаний з основними сюжетними лініями і загалом незрозуміло навіщо поданий), коли до місцевого колгоспу прибуває делегація канадських фермерів, які звертаються до героїні українською мовою. І коли вона також відповідає їм по-українському, один з них, приємно вражений, вигукує: «Як же ти, знаєш нашу мову, донечко?!», на що героїня дає ухильну відповідь: «Да у нас намешано: украинцы, русские...».

четвертої, хвилі еміграції, етнографічно-культурні відмінності між якими вже значною мірою нівельовані). При ближчому знайомстві «материкової» України з діаспорою від початку 90-х років цей стереотипний образ став поповнюватися деякими новими рисами (про що далі).

Образ представника (представниці) діаспори вже ввійшов до набору персонажів новітньої української художньої літератури — у його контактах із людьми з «материкової» України як під час відвідувань своєї історичної батьківщини, так і в себе вдома. Так, до українського села приїздить з Торонто молода жінка Василина Петрин — з метою «звивчити сучасний сільський побут, записати справжній український фольклор і зрозуміти менталітет українського народу»: «— Ми у клубі тоді виставу зробимо. “Під тихими вербами” називається. Картинки з сучасного українського сільського життя. ... — Аби молодь привернути до рідної мови, до фольклору. Адже наша мова така опатна, така різнобарвна», «— Наша мова калинова, — вела далі своєї Василина, — це я вже тут живучи стала розмовляти, як усі. А як додому приїду, то мене мати за це сварить. Каже, там не мова, а якась колотуха для свиней, все намішано, слова покручені, не втямиш, чи українці говорять, чи руські. Лише ми в діяспорі зберігаємо справжню мову, бо тут у вас вона майже загинула»; прощаючись з бабою, в хаті якої вона жила: «— Хочу дати вам подарунок. Це п'ять доларів. Гарні гроші. Витратьте їх на перекриття хати. Наступного разу приїду — перевірю» (Марина Медникова. Ой! (гумористична кіноповість).— Дніпро.— 1997.— № 11–12.— С. 35–88). З діалогів між філологами з України (Центральної або Східної) родиню Бойків, запрошеними на роботу до одного з університетів США, і їхнім американським колегою Юрієм (Джорджем) Когутом — українським емігрантом у другому поколінні: «— Ось вам маленька деталь, — каже Уляна, — того, до чого ми звикли і з чим змирилися. Ми якось, ще коли мені років сім-вісім було, знімали в Криму куток. ... Ну й от, господар чує, що я до батьків звертаюся українською. Це його дуже обурює, і він мені каже: “Ти же — культурная девочка, а говориш по-кугутському. Неперспективно!” — Як? — не розуміє Когут. — Як він тобі сказав? — ... Він приголомшений. — Але ж чому ви не протестували?! — Як? — Треба було йти до іншого власника! Хай би він бодай фінансово (якщо не можна його притягнути до суду) посплатився за свій повнізм! ... У нас за таке судять. Бо то є расизм!»; з мовних непорозумінь між співрозмовниками: «— До речі, — кидається Бойко в паузу, — ... на нас насувається мій *день народження*... — Когут не розуміє. — Я хотів сказати — *уродини*, — розглумачує Бойко»; «— ... є такі церкви, де в *пивницях*, по суботах, можна ще таньше усе взяти. Бо то зветься добротинство. — В *пивних*? Де таке є? — здивовані всі. — Чи в церкві?..»; «— Тобто? — здивовані гості. — Чим саме ми тебе образили? — Не об тім *ходить*! — Хто *ходить*? Де? — з усіх боків обступають його. — Поясни!» (Володимир Діброва. День народження.— В. Діброва. Збіговиська (збірка оповідань). К., 1999).

Крім того, певний вплив на сучасну мовну ситуацію в Україні, але вже в масштабах не всієї країни, а однієї з її областей від початку 90-х років став поширюватися також з боку деяких кіл колишньої закарпатської еміграції в країнах Північної Америки, присутність якої тут така сама давня, як і галицько-буковинської еміграції. Це рух за визнання наявності четвертого східнослов'янського народу — русинів і, відповідно, четвертої східнослов'янської мови як окремих від українців та української мови (за переписом 2001 р., русинами себе вважають близько 1 % жителів Закарпаття). Основним провідником цієї ідеології є канадський історик П. Р. Магочі (родовим корінням із Закарпаття)⁴. Рух уже має підтримку в деяких культурних і політичних колах цієї області, що спричиняє певне напруження в її суспільному житті, а також з боку деяких міжнародних організацій, зарубіжних політиків, науковців-славістів. В Україні він загалом знає критики — як ненауковий у своїй основі й політично спрямований на дестабілізацію ситуації в країні та на відрив від неї одного з регіонів («політичне русинство», «неорусинство» / «неорусинізм», «русинський сепаратизм» і т. ін.; при цьому часто вказують на зацікавленість у цій ідеології з боку певних політичних кіл деяких сусідніх держав — див., наприклад: Я. Орос. Промахи резидента Магочія.— Укр. газета,

⁴ Див., наприклад: Русинський язык [seria «Najnowsze dzieje języków słowiańskich»] / Red. nauk. P. R. Magocsi.— Opole, 2004.— 485 с.

5.07.2007, с. 4). Однак у законі 2003 р. про ратифікацію в Україні Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (це офіційний переклад назви Хартії), яка набула чинності з 2006 р., русинську мову віднесено до таких мов, що підтверджено і в новому законі «Про засади державної мовної політики» (2012 р.). Вплив на політичну і мовну ситуацію в Україні з боку руху підкарпатського русинства є, таким чином, прямо протилежним за своєю спрямованістю та можливими наслідками для країни порівняно із впливами української західної діаспори в цілому, які мають інтеграційну спрямованість (докладніше фактор русинства далі не розглядатиметься).

Присутність не тільки в культурно-мовному, а й у політичному житті сучасної України ознак (справжніх або тільки приписуваних) такого явища, як мова української західної діаспори, є досить помітною, виявляючись у впливах як на статус української мови в державі, так і на корпус її літературно-стандартної форми і викликаючи різне ставлення до себе з боку різних верств суспільства.

2. Українська діаспора і статус української мови в Україні. Разом зі значною активізацією від початку 90-х років контактів між українською діаспорою і Україною — через засоби масової інформації (як власне українські, так і перенесені в Україну з-за кордону), публікацію або завезення літератури авторів з діаспори, різноманітні спільні заходи української і діаспорної громадськості (Всесвітні форуми українців, що стали проходити в Україні з 1992 р., політичні та наукові конференції, конгреси Міжнародної асоціації українців з 1990 р. та ін.), зустрічі представників діаспорної громадськості з керівниками України під час візитів останніх до США й Канади, у численних особистих контактах у самій Україні та в країнах поселення діаспори і взагалі як наслідок глибокого ознайомлення з її політичним і культурним життям — в Україні стали повніше усвідомлювати засади організації культурної, освітньої, мовної діяльності зарубіжного українства, неминуче зіставляючи їх, звичайно, з основами забезпечення мовних прав етнічних українців на їхній історичній батьківщині. Зокрема, не могли не привертати уваги такі аспекти життя західної діаспори, як наявність у цих країнах досить численної україномовної періодики, книжкової продукції, шкіл з вивченням української мови (для порівняння: у східній українській діаспорі в межах СРСР цього не було зовсім, а в самій Україні, наприклад, станом на 1990 р. в обласних центрах Лівобережжя Чернігові, Харкові, Донецьку, Луганську, Дніпропетровську, Запоріжжі, Одесі шкіл з українською мовою викладання лишилося вкрай мало або й не стало зовсім); розвиток українознавчої науки, збереження й видання фольклорної, художньої, наукової спадщини; практикування приватних пожертвувань на потреби культури, літератури, науки тощо (зі списками жертводавців); прагнення до самоорганізації у складі різноманітних політичних, культурних, наукових, спортивних, жіночих та інших об'єднань; публічне спілкування українською мовою (причому не з обов'язку, не за посадою) людей, що мали репутацію відомих у світі, успішних, заможних (наприклад, економіста Богдана Гаврилишина, бізнесмена Петра Яцика); намагання вплинути на державну політику, культурну та наукову громадськість своєї та інших країн, на міжнародну громадську думку з обстоюванням інтересів України (так, Канада, де українці є однією з найчисленніших етнічних груп населення, однією з перших визнала в грудні 1991 р. державну незалежність України; значною мірою саме завдяки діаспорній громадськості світ узнав правду про голодомор в Україні 1932–1933 років; очевидно, насамперед під впливом української діаспори англломовних країн в англійській мові стала досить виразною тенденція

до обмеження вживання при назві України означеного артикля: *the Ukraine*, оскільки це асоціюється зі статусом не самостійної держави, а скоріше краю).

Вплив громадськості західної діаспори на соціальний статус української мови почав поширюватися на межі 80–90-х років далеко не останньою мірою завдяки вже самому факту спілкування її представників цією мовою під час перебування в Україні (це стало досить помітним явищем, висвітлюючись, зокрема, по радіо, телебаченню). Парадоксальність ситуації спілкування (а відповідно, й мовної ситуації в Україні в цілому) увиразнювалася особливо тоді, коли представники материкової України, які супроводжували, приймали або обслуговували гостей з діаспори, розмовляли з ними або в їхній присутності російською мовою (це було характерним явищем, зрозуміло, особливо в радянський час, але лишається й тепер, хоч уже й меншою мірою, насамперед у Південно-Східному регіоні) і переходили на українську, лише ніби виявляючи певну поступку іноземцям, або й не намагалися цього робити:

«... болючим є той факт, що серед загалу мешканців як у Харкові, так і у Києві панує російська мова. Тут є одна особливість. Я говорив тільки українською мовою, і всі мої співрозмовники переходили на українську. Вони досконало її знають, але не говорять нею» ([Інтерв'ю з головою Шкільної ради при Українському конгресовому комітеті США Євгеном Федоренком]. — *За вільну Україну*, 25.01.1996, с. 2); «Не розумію ваших офіціантів і продавців. Звертаюся до них українською, а половина відповідає російською. Далі говорю українською, а половина половини вперто тримається російської. ... У Нью-Йорку, де існує ціла суміш рас, націй і національностей, кожен продавець зразу перейде на мову покупця» (О. Мотиль. — *Газ. по-українськи*, 13.05.2010, с. 9).

Крім того, стало розвіюватися уявлення, яке було нібито само собою зрозуміле, що носії української мови знають (мають знати) і російську мову й, отже, носіям російської мови немає потреби турбуватися про зрозумілість свого мовлення в спілкуванні з ними, наприклад:

«У 1989 р. в Донецьку цілий місяць функціонувала виставка американського дизайну... Найбільше всіх здивувало, що гідями тут були молоді американські українці, які знали українську мову, але не знали російської. Це “русскоязычным” донеччанам в голові не вкладалося: як це так — знати українську і не знати російської?» (Г. Гордасевич. А це був випадок... — *Літ. Україна*, 15.04.1999).

Серед актів цілеспрямованого впливу з боку діаспори на мовну політику України, які, безперечно, так чи інакше знаходять відповідний відгук у цій сфері, слід назвати достатньо численні звернення міжнародних українських організацій та їхніх з'їздів до державного керівництва України із закликами забезпечити реальні можливості для повноправного соціального функціонування української мови як державної мови країни та протестами проти запровадження другої державної або офіційної мови — наприклад, із «Звернення української діаспори у справі мовної політики в Україні», підписаного керівниками Світового конгресу українців, Світової федерації українських жіночих організацій, Наукового товариства ім. Шевченка, Української вільної академії наук та ін. — учасниками II Всесвітнього форуму українців:

«... ми побачили, що в Українській державі немає України. Ми могли пересвідчитись, що за шість років нашої державності українська мова, українська культура, книговидавництво опинилися у трагічному стані. ... Дехто з нас ... встиг побувати в різних регіонах нашої держави. Там ситуація ще гірша, ніж у нашій столиці. ... Ми можемо ствердити, що у нашій державі в усіх сферах суспільного і культурного життя нашого народу надається перевага російській мові і російській культурі, а українська мова і культура вкотре виявилися упослідженими» (*Час-Тіме*, 6.11.1997);

протест Світового конгресу українців проти прийняття закону «Про засади державної мовної політики» 2012 р., оскільки «просування регіональних мов (під

якими фактично розуміється тільки російська. — О. Т.) не повинно відбуватися за рахунок пригнічення державної» (Україна молода, 7.06.2012, с. 2); листи організації української діаспори та її представників, що їх наводять і українські ЗМІ, з протестами проти використання в дипломатичних представництвах України за кордоном не української як державної, а, за традицією, російської мови — наприклад, з листа Б. Залуги (Швеція) до Президента України: «Треба заборонити використання російської мови співробітниками українських представництв за кордоном. Навіть якщо хтось звертається до них російською — вони повинні відповідати державною мовою» (Укр. слово, 16.12.1999); протести проти спілкування державного керівництва України на офіційному рівні російською мовою — наприклад, про виступ по австралійському національному телебаченню колишнього Президента Л. Кравчука: «Чи нам тепер вивчати російську мову?» — заголовок (М. Галабурда-Чигрин. — Час-Тіме, 6.03.1997), зауваження від учасників Світового конгресу українців Президентів В. Ющенку за те, що він розмовляє по-російському з президентом Російської Федерації (т/к «Студія “1 + 1”», ТСН, 20.08.2008), заклик Українського конгресового комітету Америки до Президента В. Януковича використовувати під час виконання службових обов'язків тільки українську мову (Україна молода, 14.04.2010, с. 1).

Українські інституції західної діаспори, підприємці, приватні громадяни надають фінансову підтримку у виданні в Україні літератури українською мовою, у дослідженнях української мови. Петро Яцик став ініціатором і меценатом Міжнародного конкурсу з української мови (з 2000 р.), що носить тепер його ім'я. Створена науковими колами української діаспори й перевидана в Україні фундаментальна «Енциклопедія українознавства»⁵ надала в розпорядження українського читача багату інформацію, зокрема, з різних питань української мови та мовознавства.

3. Українська діаспора і корпус української літературної мови (УЛМ). У сучасних умовах утвердження української мови в статусі державної мови України, коли питання нормативної основи її літературної (стандартної) форми стало не просто в черговий раз предметом широкого обговорення в суспільстві, але й, без сумніву, одним із чинників мовної ситуації в країні — з бурхливими й заполітизованими дискусіями між прибічниками і противниками її радикальних реформувань, далеко не останнє місце в масовій свідомості посідає проблема її питомості («українськості») після тривалого періоду її функціонування й розвитку в тіні та під потужними впливами мов сусідніх народів і перш за все, зрозуміло, російської. У цих питаннях вибору напряму для дальшого розвитку УЛМ українській західній діаспорі також належить не останнє місце. Вплив її на корпус материкової літературної мови виявляється у поширенні в Україні як самої її мовної практики, так і більш цілеспрямовано — словників, довідників з культури української мови авторів з діаспори, їхніх порад і прямих настанов.

Позиція української західної діаспори в поглядах на те, якою має бути «справжня» УЛМ, як відомо, зовсім не є монолітною, а сама її мовна практика є досить неупорядкованою⁶. Однак якщо не брати до уваги мовну практику «нової хвилі» української еміграції на Заході — з кінця 1980-х років, яка спирається

⁵ Енциклопедія українознавства: Загальна частина.— К., 1994–1995.— Т. 1–3; Енциклопедія українознавства: Словникова частина.— Л., 1993–2000.— Т. 1–10.

⁶ Див., зокрема: *Ажнюк Б. М.* Мовна єдність нації: діаспора й Україна.— К., 1999.— С. 279–348, 349–420.

загалом на нормативні засади материкової УЛМ й тому сама стає об'єктом критики⁷, мова публічної діяльності основної частини західної діаспори в її правописній, граматичній основі та значною мірою в лексичному інвентарі і стилістичних особливостях прагне спиратися на мовні настанови і мовну практику 1920-х — початку 1930-х років у радянській Україні (періоду «українізації»), зокрема на «харківський» правопис 1928 р., та довоєнного періоду в Галичині, на Буковині, але водночас — у практиці різних друкованих видань, у численних рекомендаціях та застереженнях — зазнає різноманітних «редагувань», що й породжує хаотичність самої мовної практики і постійні, причому часто заполітизовані, дискусії. У самій Україні звичайно поширюються й закріплюються насамперед ті рекомендації й ті особливості мововжитку західної діаспори, які — об'єктивно зумовлені чи суб'єктивно спрямовані — ведуть до дальшого розмежування української мови з російською. Оскільки, з одного боку, традиційна мовна практика західної української діаспори спирається переважно на базу південно-західного наріччя української мови (а не її південно-східного наріччя, як «офіційна» літературна мова) і на західноукраїнський варіант УЛМ (з більшою представленістю в ньому, зокрема, полонізмів, германізмів, відсутніх у структурі материкової мови), що існував на західноукраїнських землях до приєднання їх до СРСР, а з другого боку, впливи цієї діаспорної практики стали виявлятися в 90-і роки одночасно з активізацією в мові «Великої України» особливостей живого мовлення міського населення Галичини (насамперед, звичайно, Львова) — знову ж таки зі збереженими тут слідами колишнього західноукраїнського варіанта УЛМ, сукупність цих мовно-стилістичних явищ у неможливішому середовищі сучасної України, особливо серед критиків цього явища, часто нерозчленовано іменують як «галицько-діаспорну (діаспорно-галицьку) мову». З цієї ж причини в різних конкретних випадках буває досить проблематично проводити розмежування між «власне діаспоризмами» і «власне галичанізмами».

3.1. Впливи мовної практики діаспори (як власне її особливостей, так і, як зазначалося, мовних особливостей доби українізації та західноукраїнського варіанта УЛМ, що запроваджуються через її посередництво) виявляються насамперед на лексичному рівні. Серед цих явищ вирізняються:

а) ті, що зумовлені насамперед номінативними потребами — відсутністю в «офіційній» УЛМ назв (узагалі або однослівних, а також з відповідною експресивністю) для позначення певних понять, наприклад: *голодомор* «страшний голод на Україні в 1932–1933 рр., який став наслідком жорстокої політики сталінського режиму щодо селянства», *довкілля* у значенні «навколишнє екологічне середовище» (хоча в цьому випадку, як і в багатьох інших, цілком очевидним є й вплив третього з поданих тут чинників, пор. рос. *окружающая среда*) з похідним *довкільний*, у власних назвах: «*Пласт*» (організація українських скаутів) з похідними *пластун*, *пластунка* та ін.; активізація вживання низки слів української національно-державницької тематики (більшість їх існувала і в українській материковій мові ХХ ст., але в межах «нерадянських» дискурсів): це гнізда слів з твірними основами *держав-*: *державник*, *державницький*, *державництво*, *державотворчий*, *державотворчість* та ін.; *україн-*: *українство*, *українськість*, *україножер* та ін.; *розбудов-*: *розбудова* (України, держави, держав-

⁷ Пор., наприклад, критичні закиди з боку представників «старої» діаспори щодо поширення останнім часом «новоприбульцями» «зросійщених» мовних, зокрема правописних (тобто правил нині чинного в Україні правопису), норм: *Сербин Р., Харчун Я.* «Шовкова» русифікація української діаспори // *Сучасність.* — 1993. — № 8. — С. 137–138; *Мак О.* Катедра українських студій чи кафедра малоросіяництва? // *Сучасність.* — 1996. — № 11. — С. 135–143.

ності, української культури, мови та ін.), розбудовч(н)ий, розбудовник; собор-: соборний (Україна, українська держава, українська літературна мова та ін.), соборність, соборницький, соборництво, прикметники самостійницький, незалежницький, такі зневажливі характеристики національно несвідомих українців, як малорос, малоросійство; зросійщування, російщення (замість русифікація) і т. ін.; у мовознавстві: мововжиток, мовостиль; низка слів або їхніх окремих значень походженням з польської мови: винародовлення («...поголовне переселення менш численних народів з метою не тільки винародовлення, але й фізичної загибелі»: С. Процюк, США. — Універсум, м. Львів, 1996, № 5–6, с. 35), з неслов'янськими коренями: академія «урочисте засідання, збори», імпреза (замість виступ, концерт, вистава; вечір; захід: «Привітали винуватців імпрези надзвичайні й повноважні послы, секретарі посольств багатьох держав». — Укр. слово, 21.02.2002, с. 13; про презентацію першого тому «Енциклопедії сучасної України»), каденція «строк повноважень або скликання», кандидувати «бути кандидатом [на виборах], балотуватися»; активізація вживання ряду слів, які досі подавалися в словниках УЛМ з позначками «рідко», «діалектне», «західноукраїнське» й ілюструвалися звичайно з творів західноукраїнських письменників: *достойник*, *симпатик* та ін.;

б) ті, що зумовлені політико- та етикетно-прагматичними настановами в нових обставинах життя українського суспільства і можуть бути спрямовані й на заміну вже наявних найменувань, — наприклад, у назвах періодів та подій в історії України: *княжа доба* («Україна княжої доби») замість *давньоруський період*, *в(В)извольні змагання* («доба визвольних змагань 1917–1921 років») замість *Жовтнева революція* і *громадянська війна*, *р(Р)озстріляне відродження* — про період 1917–1933 років у розвитку української літератури та культури в цілому (від назви антології української літератури цього періоду, підготованої в еміграції Ю. Лавріненком, 1959 р.), *німецько-совєтська війна 1941–1945 років* замість *Велика Вітчизняна війна*; слова з підкреслюваними ознаками їх походження з російської мови замість узвичаєних в УЛМ їхніх українізованих відповідників: *большевик* замість *більшовик*, *совєтський* замість *радянський*; зокрема, потребами дедалі більше поширюваної «політичної коректності»: *неповносправний* замість *інвалід* (*неповносправні діти, люди*), пор. п. *niepełnosprawny*;

в) ті, що викликані нормативно-стилістичними настановами і спрямовані на заміну вже наявних найменувань як таких, що викликають сумнів щодо їхньої нормативності й узагалі «українськості» або просто видаються менш виразними (вони становлять переважну масу хвилі діаспоризмів, і саме вони привертають до себе основну увагу суспільства як новий напрям у розвитку УЛМ і взагалі як один з виявів новітньої «моди» в українській мові⁸, викликаючи до себе різне оцінне ставлення), наприклад (через скісну ризику подано раніше або й досі більш уживаний синонім): *меншовартість* / *неповноцінність*; *прийняття* «зібрання запрошених осіб» / *прийом*; *сиротинець* «притулок для дітей-сиріт» / *дитячий будинок*, *інтернат*, *будинок дитини* тощо; *телевізія* / *телебачення*; *чинник* (з досить широким значенням «працівник або представник якого-небудь офіційного органу, якої-небудь організації і т. ін., а також сам такий орган»: *офіційні, державні, урядові чинники; відповідальний чинник уряду*) / *офіційна (посадова) особа; чиновник; орган* тощо; *Велика Британія* / *Великобританія*; *засадничий* / *принциповий*,

⁸ Тараненко О. О. Мода в мові // Українська мова : Енциклопедія.—3-є вид.— К., 2007.— С. 384.

основоположний; зверхник («Новий зверхник українців» — про нового командувача багатонаціональних військових сил ООН в Іраку, до складу яких уходить і український батальйон: Поступ, м. Львів, 20.07.2004) / начальник, керівник; винаймати / наймати; знаний (як у дієприкметниковому, так і в прикметниковому значеннях: «Знані люди України» — книжкова серія вид-ва «Бібліотека українця») / відомий; аби (в підрядних реченнях мети, з'ясувальних) / щоб, для того щоб: «Однак аби це сталося, потрібно, аби щороку такі захворювання зростали» (т/к «Новий», програма «Репортер», 16.02.2006) та ін.

Як наголошують прихильники такого нормативного оновлення УЛМ, у цьому явищі реалізується насамперед тенденція до обмеження в українській мові кількості іншомовних слів (запозичень як з неслов'янських, так і з російської мови) із заміною їх на власне українські — одиниці народної мови та словотвірні кальки, тобто відбувається повернення до української лексикографічної та термінотворчої практики другої половини ХІХ — першої третини ХХ ст. з орієнтацією, зрозуміло, й на практику української діаспори⁹. Однак повна картина цього явища складніша й не така однозначна. Насамперед при цьому, по-перше, обмежується у вжитку переважно лише та іншомовна (неслов'янська) лексика, що наявна і в російській мові; по-друге, заміна відбувається в напрямі не тільки від іншомовної до питомої лексики, а й навпаки — з уживанням іншомовних слів (наприклад, *едиція*, *едиційний* — замість *видання*, *видавничий*; *мілітарний* — замість *військовий*), які знову ж таки мають бути відсутні в російській мові; по-третє, в межах самої як іншомовної лексики, так і лексики слов'янського походження часто відбувається активізація одиниць, спільних з польською, і обмеження у вжитку одиниць, спільних з російською мовою. Тобто в цьому явищі нормативного переорієнтування знаходить свій вияв практика вибіркового (односпрямованого) мовного пуризму, спрямованого проти масової наявності в корпусі УЛМ елементів російської мови та продовження масованого впливу з боку цієї ж мови, яка цілком слушно розглядається при цьому як основна загроза для самобутності української мови на сучасному етапі її розвитку. Той факт, що при цьому може відбуватися, по-перше, витіснення не лише власне росіянізмів, але й просто одиниць, спільних для обох мов, а по-друге, дальше наповнення структури української мови елементами польської мови, або не усвідомлюють, оскільки основна маса мовців мало вникає в тонкощі мовної історії, а з польською мовою україномовне населення України ознайомлене значно менше, ніж з російською, або ж цілком свідомо ігнорують, оскільки розглядають як менше зло¹⁰.

⁹ Утім, критичне ставлення з боку відповідних кіл західної діаспори до «офіційної» УЛМ як перенасиченої іншомовними елементами майже дзеркально виявляється в аналогічному сприйнятті з боку материкової України мовної практики самої діаспори. Так, навівши враження представника України щодо особливостей мови західної діаспори: «Не можу змовчати про те, що я недавно прочитав у часописі, який видають нові іммігранти. В інтерв'ю академіка М. Жулинського на тему української мови ... написано: "...діаспорна українська мова неймовірно засмічена полонізмами, англонізмами (так! — О. Т.): набагато більше, ніж українська мова за часів Радянського Союзу русизмами...», українець з Канади, у свою чергу, подає цілий перелік небажаних запозичень у материковій мові: *брюки*, *матрос*, *гастролі*, *урок*, *хол*, *суйцид* та ін. (О. Ткаченко, Канада.— Укр. слово, 18.02.1999). Сам той розряд запозичених мовних одиниць, який в УЛМ іменується як «іншомовні слова (вислови, морфемі і т. ін.)», у діаспорній енциклопедії подано як «етранжизми» (Енциклопедія українознавства : Словникова частина : В 10 т.— Л., 1993–2000.— Т. 2.— С. 648) — від французького слова.

¹⁰ Це явище характерне в сучасному слов'янському світі насамперед для мов народів, які в попередній період своєї історії входили до складу держав, зокрема федеративних утворень, як непровідні нації, і спрямоване на обмеження наявності в їхній структурі елементів мови

Тенденцію до того чи іншого звуження вживання іншомовної (неслов'янської) лексики демонструють такі, наприклад, випадки (переважно вже відомі в історії УЛМ другої половини XIX–XX ст., але тепер знов актуалізовані), як: *відсоток* (пропоноване ще в XIX ст., пор. п. *odsetek, odsetka*) / *процент*; *наклад* / *тираж*; *число* / *номер*; *правник*, *правничий* / *юрист*, *юридичний*; *таємний*, *таємно* (наприклад, гриф у відповідних службових документах: «Цілком таємно») / *секретний*, *секретно*; *летовище* / *аеродром*; *копальня* / *шахта*; *мірило* / *масштаб*; *світлина* / *фотографія*; *вислід* / *результат*; *хрестиківка* (пор. п. *krzyżówka*) / *кросворд*; *середмістя* (пор. п. *śródmieście*) / *центр* [міста]; серед нових явищ: *речник* (це слово досі мало значення «виразник, поборник, представник кого-, чого-небудь»; пор. п. *rzecznik*, яке має ширше значення, вживаючись, наприклад, і як *rzecznik prasowy*) / *прес-секретар*. Така тенденція помітніша в ЗМІ Галичини, оскільки там повніше ще відчуваються традиції пуристичної практики дорадянського періоду: *наплечник* (*наплічник*) / *рюкзак*, *стрільниця* / *тир*, *карний* / *штрафний майданчик* (на футбольному полі) та ін. Найповніше ж вона представлена в низці перекладних, переважно російсько-українських, галузевих словників, укладених фахівцями з відповідних галузей знань (не мовознавцями), — у термінології та спеціальних номенклатурах.

Нерідко, однак, складається враження, що за межі таких словників ті чи інші з пропонованих замін не можуть вийти, оскільки їх укладачі, як видається, більше турбуються про те, щоб якомога вичерпніше подати лексичні матеріали аналогічних словників попередніх періодів (крім, зрозуміло, радянського періоду 30–80-х років) і словників діаспори, а не тим, щоб ще раз їх уважно проаналізувати з відповідними доповненнями та вилученнями. Наприклад (неважно помітити, що з кількох пропонованих українських відповідників на останньому місці часто подано той, що його досі вважали найприйнятнішим або й єдиним): рос. *дизентерія* — укр. *різачка*, *червінка*, *дизентерія* (за правописом 1928 р.), *дизентерія*; *амбулаторний* (про пацієнта) — *рухомий*, *приходячий*, *легкий*, *амбулаторний* (за правописом 1928 р.), *амбулаторний*; *шок* — *удар*, *штовх*, *зворух*, *шок*; *шприц* — *штрикалка*, *порскавка*, *шприц*¹¹; рос. *элемент* — укр. *первень*, *елемент*; *кран* — *грант*, *кран(т)*; *перпендикулярный* — *перпендикулярний*, *нормальний*, *сторчовий*, *простопадний*; *коэффициент* — *коєфіцієнт*, *сучинник*¹² (хоча, наприклад, слово *перпендикулярний*, незважаючи на його вихідне значення в латинській мові «прямовисний, вертикальний»), стало означати, на відміну від *сторчовий* і *простопадний*, вимір не тільки по вертикалі, а й по горизонталі, а *сучинник* може викликати зовсім небажані асоціації — чому б тоді вже не *співчинник*?).

З іншого боку, аналогічній заміні, але вже на іншомовні слова (відсутні в російській мові) підлягають, як було сказано, і слова зі слов'янськими коренями або іншими морфемами, запозичені (справді або тільки за поширеним уявленням) з російської мови і взагалі подібні до відповідних російських слів: *амбасада* / *посольство*; *аг(т)енція*, *консула(я)т* / *агентство*, *консульство* (слова зі слов'янським суфіксом); *гелікоптер* (пор. п. *helikopter*, англ. *helicopter*) / *вертоліт* (пор. факт протилежної заміни в руслі послідовного пуризму в сучасній хорватській мові: *vrtolet* замість *helikopter*); *арсен* / *миш'як*.

раніше провідної нації: так, у білоруській мові, як і в українській, це антиросійський пуризм, у хорватській і словенській — антисербський і т. ін. (див. докладніше: Тараненко О. О. Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (на загальнослов'янському тлі) // Мовознавство.— 2008.— № 2–3.— С. 184–186) (див. також нижче п. 6). У своїй основі, не відходячи від міри розумної достатності й не доходячи до крайнощів, такий пуризм, звичайно, сприяє оздоровленню відповідної літературної мови.

¹¹ Мусій О., Нечаїв С. та ін. Російсько-український медичний словник.— К., 1991.— 101 с.

¹² Козирський В., Шендеровський В. Українсько-англійсько-німецько-російський словник фізичної лексики.— К., 1996.— 934 с.

Яскравою ілюстрацією до явища активізації іншомовних слів, відсутніх у російській мові, але звичайно наявних у польській, є такі випадки, як: *валіза / чемодан; мапа / карта* (географічна) (лишається, однак, без змін, як і в польській мові, *картографія, картографувати* і т. ін.); *піг(т)улка / таблетка* (хоча п. *pięlułka* — це «піплюля»); *шпиталь / госпіталь; фундація / фонд*.

У межах лексики, слов'янської за походженням, тенденцію до того чи іншого звуження у вжитку слів, спільних з відповідними російськими одиницями або чимось подібних до них, із заміною їх іншими словами, нерідко спільними з польською мовою, демонструють, наприклад, випадки: *потяг* (калька п. *rosiąg*, яке є калькою нім. *Zug*) / *поїзд* (калька рос. *поезд*); *спільнота* (сукупність людей, народів, країн, чимось пов'язаних між собою, наприклад: *міжнародна, світова спільнота*) / *спільність* (пор. рос. *общность*); *винаймати / наймати; запотребувати / затребувати; навзаєм / взаємно*.

Але слід зауважити також, що діаспоризми можуть вступати в конкуренцію і з тими словами, які зовсім не є подібними до відповідних російських одиниць: *мистець / митець, знаний / відомий, правдивий* (*правдива кава, правдива українська мова* та ін.) / *справжній, зазвичай / звичайно, наразі* (стало вживатися в розширеному значенні порівняно з п. *na razie* «поки що» — у значенні «на цей час; зараз; тепер»: «*Наразі — випуск новин*») / *зараз*. Навіть більше — слова, відмінні від російських, можуть заступатися словами, подібними до них: *спротив* (наприклад: *чинити спротив реформам, рух політичного спротиву*; пор. п. *sprzeciw*, рос. *сопротивление*) / *опір; переємність* (пор. рос. *преемственность*) / *наступність; впродовж* (у часовому значенні) / *протягом* (пор. кваліфікацію *впродовж* як ненормативного, що виникло під впливом рос. *в продолжение*, ще в І. Огієнка¹³); активізація в сучасному вжитку іменника *спомини*, хоча домінантою цього синонімічного ряду в «офіційній» УЛМ є *спогади* (наприклад, у запрошенні: «Спілка письменників України 27 квітня 1999 року запрошує на вечір “Олекса Горбач: *Спомини* про відомого мовознавця”»), іменника *союз* у значенні «громадське, виробниче і т. ін. об'єднання» (пор. у довоєнній Галичині: *Союз українок*, кооперативні об'єднання «*Маслосоюз*», «*Центросоюз*»), у країнах розселення зарубіжних українців: *Союз українців Румунії, Союз русинів-українців Чехо-Словаччини*, а згодом *Союз русинів-українців Словачької Республіки* та ін.): *Союз українок* (з членкинями-союзнянками), *Український національний союз* та ін., хоча звичною назвою в УЛМ тут є *спілка: Спілка письменників України, Спілка жінок України, професійна спілка, спілка захисту прав споживачів* і под. (паралельно з цим слово *союз* активізувалося, очевидно, й під впливом російської мови — у таких назвах нових організацій, як *Союз промисловців і підприємців України, Союз інвалідів України* та ін.). Для сучасного тексту, побудованого за канонами УЛМ, неможливо було б поставити слово *одежа* в назву наукової праці (тільки *одяг!*), як, наприклад: Ігор Шевченко. *Грушевський в англійській одязі* (Критика, 1998, ч. 2 — стаття про переклади творів М. Грушевського на англійську мову). Однак довіра до мовної практики діаспори, відчуття мовцями того, що це є одним із зразків сучасного елітарного слововживання, очевидно, переборює побоювання того, що їх можуть запідозрити у вживанні росіянізмів.

Про переборення тенденцій власне національно-мовного пуризму тенденціями «політично»-мовного пуризму свідчить поновлення в мовленні певних кіл старої практики (ще часів революції і громадянської війни), що збереглася в мові

¹³ Огієнко І. Український стилістичний словник. — Л., 1924. — С. 74.

сучасної західної діаспори, використання одиниць з негативною конотацією *большевик* і *совети*, *советський* (*совєцький*) замість нормативних форм радянського часу *більшовик*, *ради*, *радянський* — як підкреслення неукраїнськості (занесення їх з Росії) самих позначуваних цими словами понять: «Одним із незаперечних доказів спотвореної духовної суті *советської людини* письменник вважав калічення рідної мови» (Дивослово, орган Міністерства освіти і науки України, 2005, № 2, с. 53). За мірками суто національно-мовного пуризму подібні факти розцінювалися б не інакше як ще один вияв зросійщення української мови.

У деяких випадках конкуренції двох мовних явищ — обстоюваного в певних колах західної діаспори і нормативного за канонами УЛМ — виявляється змагання тенденцій національно-мовного пуризму і пуризму на основі політкоректності: замість уже усталеної в УЛМ від 30-х років ХХ ст. назви представника відповідного народу *євреї* як основної й нейтральної «стара» діаспора й далі наполягає на назві *жид* як такій, що віддавна прижилася в народі, тоді як *євреї* — це пізніше й непотрібне запозичення з російської мови ¹⁴.

Більшість таких активізованих або новостворених слів обмежується у вжитку сферами художнього та публіцистичного стилів, оскільки, крім зрозумілого консерватизму мовців, на заваді ширшому функціонуванню таких одиниць можуть стояти й обмеження в їхніх словотворчих можливостях та їхня номінативна неоднозначність (особливо в межах одного тематичного поля): так, лишаються поки що без конкуренції деривати від наведених вище слів *тираж*, *номер* та ін. — *тиражний*, *тиражувати* (на відміну від польської мови); *нумерувати*, *нумерація*; *фотографічний*, *фотографувати*, *фотоательє* та ін.; *центральний* (*центральна вулиця* і т. ін.); частотнішим поки що лишається *процентувати*, а не *відсоткувати*; *летовище* пропонують відповідником, наприклад, до рос. *аэродром* і *аэропорт*; *шпиталь* — до рос. *госпиталь*, *лазарет*, *лечебное заведение*; *кріс* — до рос. *винтовка* і *карабин*; *набій* — до рос. *заряд* і *патрон*; *копальня* — до рос. *прииск*, *рудник*, *шахта* ¹⁵; *часопис* — це журнал і газета; *гуртовий* (в економіці) — це *оптовий* і *валовий*; *новозапроваджене речник* — це *прес-секретар*, *прес-аташе*, *прес-офіцер*.

Меншого поширення, переважно в мові певних суспільних кіл та ЗМІ, у ЗМІ Галичини, а також у мовленні осіб, що прагнуть спілкуватися «вишуканою» українською мовою, набули такі діаспоризми (з походження полонізми і германізми, які здебільшого були у вжитку і в довоєнній західноукраїнській мовній практиці), як *атентат* (у контексті діяльності ОУН, УПА в 20–50-х роках: *виконати атентат*; пор. з «перекладом»: «Михайло Цар ... виконав атентат — здійснив замахи на директора української гімназії». — Експрес, 2.02.2006); *інвазія* («25.12.1917 — Московська армія під командою В. Антонова-Овсієнка розпочала інвазію України». — Укр. слово, 27.11.1997) замість *навала*, *вторгнення*; *офензива* («У половині липня большевики розгортають шалену офензиву на очікуваному відтинку фронту». — За вільну Україну, 15.07.2004) замість *наступ*; *міліціант* замість *міліціонер* (у тому числі й щодо сучасної української міліції), *поліціант*; важке для перекладу *драстичний* («Є таке українсько-канадське слово *драстичний*. Не знаю, чи слухачі його зрозуміють»: О.Савенко, заступник міністра інформації України. — Укр. радіо — Перший канал, 30.07.1997; «...занадто *драстичним* було в суспільстві саме те слово — “націоналізм”». — Книжник-review, 2000, № 5) замість *різкий*, *разючий*; *брутальний*; *суворий* та деяких інших; *макабричний*

¹⁴ Див., наприклад: *Сербин Р., Харчун Я.* «Шовкова» русифікація української діаспори. — С. 146. Див. докладніше про це питання: *Наконецний Є.* Украдене ім'я : Чому русини стали українцями. — Л., 2004. — С. 338–349.

¹⁵ *Бурячок А., Демський М., Якимович Б.* Російсько-український словник для військовиків. — К.; Л., 1995. — 384 с. (далі скорочено — Сл. військ.).

замість *жахливий, страхітливий; мілітарний* (втручання, допомога і т. ін.) замість *військовий; тяглість* замість *непереврнність* та ряд інших.

У словниках УЛМ новітнього часу така тенденція виявляється також як зняття обмежувальних стилістичних ремарок щодо вживання багатьох слів, які, не маючи відповідників у російській мові, могли в радянський час видаватися лексикографам одиницями зі зниженим стильовим статусом або з тих чи інших причин сприйматися як «націоналістичні», — наприклад, щодо слів, які в найавторитетнішому тлумачному словнику української мови попереднього періоду¹⁶ були подані з позначками *заст.* (*поетка, соборний* «об'єднаний, неподільний» — переважно щодо України, *соборність* та ін.), *розм.* (*вишкіл, розбудовувати, розбудова* та ін.), *рідко* (*злука, однострій, поліційний, правник, симпатик* та ін.), *діал.* — переважно щодо слів, які вживалися в Західній Україні (*зверхник, людність* у значенні «населення»), але тільки (*наклад* у значенні «тираж»), *упосліджувати* та ін.).

Не без впливу мовної практики діаспори деякі нові / відновлені тенденції поширилися і в сфері особових імен (до 40-х років така практика іменування існувала й на західноукраїнських землях):

а) критика та прагнення уникати в певних колах звичаю іменування осіб з використанням ім'я та по батькові, оскільки останнє, згідно з досить поширеною думкою, є суто російською традицією, наприклад: «Мій приятель, політик, став мовознавцем — і ще яким! — завзятішим від політика Чорновола. Відколи маємо вільну пресу у вільній неньці-Україні, він тільки-но візьме якусь газету в руки, все критикує, зойкаючи і йойкаючи: “Що вони, наші рідні брати, з нашої співучої милозвучної мови роблять!” ... Не визнає “по батькові”, бо це московський звичай» (Р. Колісник, Канада. «Політичне» мовознавство. — Літ. Україна, 20.01.1994)¹⁷.

Такий погляд виходить з того, що в новій історії України традиція вживання імені по батькові справді поширювалася з Росії, і в західних землях України, крім Волині, її не існувало аж до середини ХХ ст.¹⁸, а в діаспорі вона й дотепер обмежується переважно «східноукраїнським» середовищем. Однак, як відзначають прихильники цієї традиції, передумови такого іменування зародилися на українських землях ще в княжу добу, розвинувшись насамперед як засіб ідентифікації особи за батьком (*Мьстиславъ Романовичъ* та ін.), і лише з поширенням польського, а в західних землях — культурно-мовних впливів і інших сусідніх народів ця тенденція стала звужуватися¹⁹ — не останньою мірою, якщо брати середовище заможних соціальних верств, через конкуренцію із запозиченими *пан, пані* (*паня*), а також *панич, панна* (у Росії ж ця традиція не переривалася). Інша річ, звичайно, чи варто поширювати цю формулу іменування на осіб, які жили за межами Російської імперії, а потім СРСР і за свого життя так жодним чином не могли іменуватися: *Іван Якович Франко, Степан Андрійович Бандера*

¹⁶ Словник української мови : В 11 т.— К., 1970–1980 (далі скорочено — СУМ).

¹⁷ Див. також, наприклад: *Вовк А.* Творення безлицими людини в УРСР // *Культура слова.*— 1994.— Вип. 45.— С. 95–99.

¹⁸ Див., наприклад: *Чучка П.* Антропонімія // *Słowiańska onomastyka : Encyklopedia.*— Warszawa, 2002.— Т. 1.— С. 429, 509; *Радевич-Винницький Я.* Етикет і культура спілкування.— К., 2006.— С. 87–90.

¹⁹ Див., зокрема: *Сімович В.* Наша товариська мова (1934) // *Сімович В.* Праці : У 2 т.— Чернівці, 2005.— Т. 1. Мовознавство.— С. 285–286; *Митрополит Іларіон [Овсієнко І.]*. Наша літературна мова : Як писати й говорити по-літературному.— Вінніпег, 1958.— С. 247–249; *Одарченко П.* Про культуру української мови.— К., 1997.— С. 273–277 (це збірка статей автора, що друкувалися в українськомовній періодиці США в 1970-х — на початку 1990-х рр.). Серед сучасних українських мовознавців цей погляд представлений також достатньо повно, наприклад: *Пахомова С. М.* Доля українських патронімів на *-ич* // Актуальні питання антропоніміки.— К., 2005.— С. 186–191; *Єфименко І. В.* Про традиції називання по батькові в східних слов'ян // *Linguistica Slavica : Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Железняк.*— К., 2002.— С. 33–48; *Скаб М.* Загальнонаціональне і регіональне в українській системі номінацій адресата мовлення // Шостий Міжнародний конгрес українців (Донецьк, 2005) : Мовознавство.— К., 2007.— С. 624; *Миронюк О.* Історія українського мовного етикету : Звертання.— К., 2006.— С. 76, 96, 124–125.

(«...Бандері Степану Андрійовичу»: з указу Президента України про присвоєння йому звання Героя України, січень 2010 р.);

б) як наслідок цього — поширення практики іменування особи за формулою «повне ім'я + прізвище»: так, у недавно започаткованому журналі «Українська мова» — друкованому органі Інституту української мови НАН України — автори фігурують як *Роман Петренко* і под., тоді як у старішому журналі «Мовознавство», що його видає інша академічна мовознавча установа — Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, — як *Р. І. Петренко* і под.;

в) як наслідок пуристичного відштовхування від формул іменування / звертання попереднього періоду — як від використання ім'я та по батькові, так і від слів *товариш, товаришка* — став популярним (найпомітніше, зі зрозумілих причин, виявляючись серед журналістів і викликаючи прагнення наслідувати або ж, навпаки, іронію й роздратування в різних колах мовного соціуму) спосіб офіційного іменування осіб (аж до найвищого в державній ієрархії рівня) за формулою «пан (пані) + особове ім'я», наприклад: «*Пане Леоніде!*» — звертання керівника студентської делегації до тодішнього Голови Верховної Ради України Л. М. Кравчука у стінах цього найвищого державного органу в жовтні 1990 р.

Однак у мовному етикеті як дорадянської України, так і сучасної діаспори, як відомо, така формула була і є цілком доречною тільки в сфері побутового й узагалі невимушеного спілкування, тоді як у більш офіційних сферах уживаються формули «пан (пані) + прізвище або назва людини за посадою, званням тощо». (Самі аматори такої шанобливої й водночас «демократичної» манери звертання / іменування, очевидно, також відчують якусь її неадекватність: так, теле- і радіожурналісти перед виходом в ефір можуть звертатися до гостя, наприклад, *Іване Петровичу*, але після цього переходять на *пане Іване*);

з менш помітних тенденцій:

г) відновлення практики давання дітям подвійних імен, що активізувалося переважно в західноукраїнських областях, де значна частина населення повернулася до греко-католицької конфесії: *Анна-Марія, Дмитро-Любомир* і под.;

г) певне розширення функціонування в загальноукраїнському мовному просторі гіпокористичних з походження форм жіночих імен як нейтральних і офіційних: *Слава Стецько* (голова Конгресу українських націоналістів, після повернення з еміграції була депутатом Верховної Ради України); «...Пам'ять про Нього (покійного чоловіка. — *О. Т.*) завжди в моєму серці. Дружина *Параня* Лазор з родиною» (Укр. слово, 7.08.1997). (Не ототожнювати цю тенденцію з одним із напрямів творення сценічних і под. псевдонімів у сфері сучасного шоу-бізнесу, яка характеризує, зокрема, й російську мову новітнього періоду: *Катя Chilly* — естрадна співачка, *Катя Осадча* — телеведуча світської хроніки).

3.2. Набувають також продуктивності або принаймні окреслюються такі словотвірні типи, як:

1) в іменниках:

а) у сфері позначення осіб:

активізація словотвірної фемінізації — стилістична нейтралізація фемінативів, уже наявних в УЛМ (зокрема в 20-і рр.), але фіксованих у словниках до 90-х рр. з обмежувальними позначками (як розмовних і т. ін.): *директорка, поетка, інженерка, професорка* та ін., пряме засвоєння їх з мови діаспори і творення за цими зразками нових одиниць: *лідерка, прем'єрка, прес-секретарка, режисерка, спікерка* та ін.; зростання кількості фемінативів із суфіксом *-ин-я*:

мисткиня, членкиня, активізація продавчиня (замість *продавиця* — з «небажаним» суфіксом), а останнім часом уже й *покупчиня* (замість наявного в УЛМ, здавалося б, цілком прийняттого *покупниця*);

позначення осіб за родом занять із суфіксом **-ов-**: *спортовець* (замість *спортсмен*, хоча поряд з цим іменником звичайно виступає прикметник не *спортовий*, як у польській мові, а, як і давніше, *спортивний*), *цирковець*, новіше *бізнесовець* (замість *бізнесмен*): «У Верховній Раді він — соціяліст, удома, в Ужгороді, — “крутий” бізнесовець» (Час-Тіме, 5.06.1997) (щоправда, при цьому відразу ж постає проблема нормативності творення корелятивних назв осіб жіночої статі: *спортовка?*);

ширше вживання збірних іменників замість форм множини: «Шановне *панство!*» (досить часте сучасне звертання), «— Як ви гадаєте, шановне *панство?*», «П. Дорожинський одночасно здійснив цілу низку зустрічей з *членством ОУН*» (Укр. слово, 10.06.1999);

б) у віддієслівних іменниках на **-ни-я** зі значенням місця, збірності, результату або знаряддя дії — форми з суфіксом **-ба-**, які не мають прямої словотвірної мотивації від відповідних дієслів з нормативним нині суфіксом **-увба-** (у СУМ, наприклад, як стилістично нейтральні подано тільки *риштовання*, *спростовання*, *спрямовання*, *угруповання* та деякі інші): *паркувати* (автомобіль) — *паркування* (дія), але *паркування* у значенні «спеціальний майданчик для паркування»: «*паркування на 100 місць*», так само: *асигновання*, *грунтовання*, *комплекткування*, *маркування*, *маскування*, *пакування*, *штампування* та ін.²⁰;

в) іменники з суфіксом **-івк-а** — словотвірний тип, що виник як наслідок універбації атрибутивних словосполучень і морфемної конденсації слів: *візитівка*, пор. п. *wizytówka* — замість *візитка*, пор. рос. *визитка* (хоча вихідне для цієї форми словосполучення *візитова картка* вживається, як і до цього, набагато рідше порівняно з *візитна картка* — основою для *візитка*), *кредитівка* (формально від *кредитова спілка*, хоча значно частіше, як і раніше, вживається *кредитна спілка*, пор.: «Зараз в Україні зареєстровано більше 200 *кредитних спілок*. Тільки в Києві та Київській області працюють більше 30 *кредитівок*»: М. Чиркова. *Кредитівки* допоможуть не тільки вижити.— Веч. Київ, 31.08.1996), *автівка*, *таксівка*, за цим зразком уже виникло й *маршрутівка* (маршрутне таксі);

2) у прикметниках:

а) активізація вживання і творення відносних прикметників з переважно наголошуваним суфіксом **-ов-ий**, звичайних, зокрема, для польської мови (часто замість форм з **-н-ий**, звичайних, зокрема, для російської мови): *авангардовий* («Іван Андрусак — представник *авангардового* напрямку в сучасній українській поезії». — Літ. Україна, 4.07.2002), *атомовий*, *мільйоновий*, *районовий*, *світоглядний*, *третомовий* (з похідними іменниками: *третомовик* та ін.) і под.; деякі з таких прикметників набувають поширення, не маючи в УЛМ наявних конкурентних форм й заповнюючи номінативні лакуни: *відпочинковий* (*центр*, *сезон* та ін.), *допомоговий* (переважно про соціальні служби за кордоном: *допомогова діяльність*, *допомоговий комітет*), *безпековий* — з ненаголошеним суфіксом («Зовнішню та безпекову політику президента Віктора Януковича контролює й координує Москва»: Т. Кузьо.— Газ. по-укр.,

²⁰ Див., наприклад: Сл. військ.; *Войналович О., Моргунок В.* Російсько-український словник наукової і технічної мови.— К., 1997.— 256 с.; *Російсько-український словник / За ред. В. В. Жайворонка.*— К., 2003.— 1403 с.

4.11.2010, с. 8); замість іменників у відповідних словосполученнях і замість перших означальних компонентів у складних іменниках (переважно англійського походження): *бізнесовий* (*інтереси*, тобто інтереси у сфері бізнесу, *кола*, *діяльність*, *справи* і т. ін.; щоправда, в суто термінологічних одиницях переважно лишаються *бізнес-план*, *бізнес-проект*, *бізнес-клас* і под.), *пресовий* — з ненаголошеним суфіксом (*кампанія*, тобто кампанія в пресі, *конференція*, *агенція*, *фонд*, *ринок* та ін., поряд зі значно поки що частотнішими *прес-конференція*, *прес-служба*, *прес-центр* та ін.); практично одночасно поширилися дублети *конгресний* (наявне і в російській мові) і *конгресовий* (з мовної практики української діаспори): *центр*, *зал*, *хол* (поряд з частотнішими *конгрес-центр* та ін.), *комплекс*, *туризм*, але тільки *конгресовий* (*слухання*, тобто слухання в конгресі, *Український конгресовий комітет Америки*); рідше подібна конкуренція виникає між формами з суфіксами *-н-* і *-ев-* (від іменників з основою на шиплячий): *престижний* / *престижевий* (*премія*, *виставка*, *журнал* та ін.)²¹, *жовчний* / *жовчевий*: *міхур* та ін. (останнє, втім, поширилося, імовірно, насамперед з Галичини, де широко вживається, зокрема, і в медичній літературі, мові лікарів); так само з мовної практики як самої дорадянської Галичини та Волині, так і вже західної діаспори до сучасних українських ЗМІ можуть потрапляти деякі одиниці з лексики ОУН-УПА та інших організацій українських націоналістів: *саботажевий* («У 1922 році Українська військова організація провела велику *саботажеву акцію*»: Василь Кук, останній головний командир з'єднань УПА. — День, 19.10.2012, с. 8);

б) поширення форм з інтерфіксом *-ій-*: *баскійський*, *канадійський* (замість *баскський*, *канадський*), а також *бразилійський* замість *бразильський* (з погляду суто формальних законів словотворення це нібито регулярніше утворення, пор. *болівійський*, *індонезійський* і под., але так само частотними є *й*, наприклад, *саксонський*, *японський* і под., «правильність» яких визначається їх узвичаєністю);

в) активізація *міліційний*, *поліційний* (замість менш властивих українській мові *міліцейський*, *поліцейський*);

г) у присвійних прикметниках — активізація творення похідних від прізвищ (утім, далеко не всі це приймають, оскільки вживання прізвища без імені або без ініціалів може сприйматися ніби як нешанобливе щодо його носія): «за *Кравчукового* президентства», «*Януковичева* політика», «проведення *Огієнкового* року» (на вшанування пам'яті Івана Огієнка), «*Осьмаччине* свято на Черкащині» (на вшанування пам'яті Годося Осьмачки), причому похідні від прізвищ на *-а(-я)*, носіями яких є особи чоловічої статі, можуть утворюватися неправильно за зразком прикметників від іменників на приголосний: *Потебневі* погляди, *Тичинові* вірші — замість *Потебнин* і т. ін.;

3) у прислівниках — активізація їх уживання і творення від відносних прикметників²²: а) із загальним значенням «у певному аспекті, в певному плані; з погляду чого-небудь»: «*Майново* захиститися від вищих третій стан не може» (Критика, 2002, ч. 6, с. 2); «Навіть *військово* Переяслав не був кінцем боротьби»,

²¹ Ця форма стала поширюватися в Україні, зокрема, після видання «Практичного словника синонімів української мови» С. Караванського (К., 1993), де подано й форму *престижний*, але тільки як «советизм» (с. 11).

²² Пор. у сучасних слов'янських мовах, насамперед польській: *Ohnheiser I. Aktuelle Wortbildung in der Slavia : Kongruenzen und Differenzen // Sprachwandel in der Slavia: Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert : In 2 Tl. / Hrsg. L. N. Zybatow. — Frankfurt am Main etc., 2000. — Tl. 1. — S. 55.*

«Культурно Переяслав став початком поразки» (Шерех [Шевельов] Ю. Пороги і Запоріжжя : Література. Мистецтво. Ідеології : В 3 т.— Х., 1998.— Т. 1.— С. 45–46); б) «за допомогою чого-небудь»: «...мені все ж мають дати можливість хоч би *телефоново* зв'язатися з моїм кремлівським керівництвом» (Б. Олійник); в) «за, на певну одиницю часу»: «робота по 10–12 годин *добово*»²³;

4) у дієсловах:

а) активізація вживання і творення префіксальних форм вираження значення dokonаного виду замість двовидових дієслів: *збойкотувати, здемократизувати, зденаціоналізувати, змобілізувати, зреабілізувати, сфінансувати, заатакувати, заініціювати, заманіфестувати* («На суді Лемик *заманіфестував* протест проти голодомору». — Експрес, 2.02.2006) і т. ін.²⁴;

б) активізація вживання і творення відіменникових і відприкметникових дієслів з префіксами у-/уне-: *удоступнювати, узалежнювати — унезалежнювати* («Ми ... встановимо єдиний порядок нарахування пенсій, *узалежнимо* їх розмір від стажу роботи»: А. Мохник, член партії «Свобода». — Газ. по-українськи, 16.11.2012, с. 9; пор. акцентування на цьому явищі в російськомовному дискурсі — у друкованому органі Компартії України: «А начиналось всё 12 июня 1990 года, когда Верховный Совет РСФСР принял Декларацию о суверенитете. От кого? Де-факто русские (как теперь говорят — “россияне”) “*унезалежнились*” от всех братских советских народов»: Ю. Соломатин. — Киев. вестник, 4.08.2005), *унебезпечувати, упривілеювати, урухомлювати, усамостійнювати* та ін.: «Потрібно було, аби український культурний простір реально *усамостійнився* та *усамодостатнився*» (О. Кривенко. — Стол. новости, 5.11.2002) (пор. давніше зафіксовані словниками УЛІМ *убезпечувати, уможливлювати / унеможливлювати* та деякі ін. і застереження проти таких новотворів як *полонізмів* ще в І. Огієнка²⁵);

в) активізація вживання форми недок. в. дієслова *поборювати* у значенні «переборювати (які-небудь перешкоди, опір тощо)» і творення його дериватів, а також дериватів форми док. в.: *поборювання, поборюваний, взаємопоборювання, непоборювання, (не-, взаємо-)поборення*: «За п'ять років “бездарного правління” помаранчевих лідерів українське суспільство не лише звикло до нескінченного *взаємопоборення* учорашніх соратників..., а й призвичаїлося жити в сякій-такій демократії» (С. Шебеліст. — День, 19.10.2012, с. 4);

г) активізація вживання пасивних дієприкметників від неперехідних дієслів: *загрожений (загрожена Україна, мова і под.)*, пор. п. *zagrożony*, англ. *endangered*; «*наражений на небезпеку*», пор. п. *parażony*, та ін.

3.3. У морфології іменників:

а) активізація вживання варіантів жі. р. ряду іншомовних іменників (у конкуренції з більш рекомендованими в 30–80-х рр. формами чол. р.): *зала, генеза*,

²³ Такі випадки в мові материкової України є насамперед ознакою Західного регіону (наприклад, під рубрикою «Старі галицькі анекдоти»: «Ви п'єте *денно* 10 пляшок пива?» — Дзвін, 2002, № 4, с. 148), хоча простежувалися і в ідіостилях представників «Великої України», особливо в літературній мові 20-х років. СУМ, фіксуючи деякі з таких прислівників у їхньому часовому значенні: *денно, річно, місячно*, кваліфікує їх непослідовно: з ремарками «діал.», «рідко» і нейтрально.

²⁴ Див. докладніше: *Тараненко О. О.* Дієслово в контексті сучасних тенденцій до перегляду нормативних засад української літературної мови // Мовознавство. — 2006. — № 2–3. — С. 56–60.

²⁵ *Огієнка І.* Знач. праця. — С. 421.

оаза, рідше *Євангелія, катехиза, парада* та деякі ін.; уживання іменника чол. р. *есеї* (на відміну від раніше запозиченого *есе*, сер. р.)²⁶;

б) увиразнення практики відмінювання іншомовних іменників на -о: *приїхати автом (автами), у метрі, літак з Торонто* і под.²⁷; запровадження відмінюваного іменника *медії*, мн. «засоби масової інформації» замість *медіа*, невідм.

3.4. У синтаксисі:

а) з варіантів конструкцій попереднього періоду на позначення часу «Зараз *десята година* (так, як і в польській мові) / *десять годин* (так, як і в російській мові)» другий уже не вважається нормативним;

б) порівняно швидко й бездискусійне усталення конструкцій *в Україні*, *в Україні* замість традиційних зворотів з *на*, щодо чого серед мовознавців діаспори, як відомо, точилися дискусії²⁸;

в) розширення функціонування дієслівної зв'язки *є* (свій вплив тут робить, звичайно, й живе мовлення вихідців із Західного регіону України): «Це *є* “Вікна”!» (слова ведучого цієї популярної телевізійної інформаційної програми в середині 90-х рр.), із заступленням *це на то*: «Це — не рівність. *То є* псевдорівність. ...Запорозька Січ — *то є* початок державності... NN перервав його, легко сказавши, що *це є* політичний гумор» (С. Головатий, народний депутат України.— Веч. Київ, 25.06.1991);

г) такі особливості керування, як *на еміграції* (на відміну від більш узвичаєного *в еміграції*, пор. у *вигнанні*; пор. п. *на вугнанію* і *на емиграці*), «професор *на кафедрі, на університеті*» замість *кафедри, університету*.

3.5. У фонетиці:

а) це насамперед активізація вживання звука / літери *г* в іншомовних словах (цю букву, як відомо, було директивно вилучено 1933 р. і відновлено у графіці української мови за нормами правопису 1990 р.²⁹, хоча і в порівняно невеликій кількості випадків: у власне українських і в деяких давно запозичених словах; як компроміс санкціоновано також нормативність вимови як з [г], так і з [r] у власних назвах іншомовного походження: *Гете*, у вимові [Гете] і [Гете]). У мовленні певних осіб, у мовній практиці деяких ЗМІ, видавництв і окремих видань цю літеру (звук) стали вживати ширше — з прагненням до повного відтворення її написання (звучання) в іншомовних словах: *регіон, генерація, інтелігенція, лінтвістика* та ін. (У мовленні вихідців із західноукраїнського регіону, насампе-

²⁶ Див. докладніше: Тараненко О. О. Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій іменника) // Мовознавство.— 2005.— № 3–4.— С. 86–88.

²⁷ Це було запроваджено і в одному з останніх проектів «Українського правопису»: Український правопис : Проект найновішої редакції.— К., 1999.— С. 163 (далі скорочено — УП-99). Утім, не варто розглядати практику вживання таких слів у мові діаспори як якусь усталену й послідовну. Звичайним для неї є хитання у відмінюванні: наприклад, у род. в. *Торонто* (частіше) і *Торонто* (рідше), *Чикаго*, *Осло* та ін. (частіше) і *Чикага* та ін. (рідше), *маестра* і *маестро*, *тестано* і *тестана* і т. ін. (див.: Ажнюк Б. М. Знач. праця.— С. 376–378, 384).

²⁸ І. Огієнко запропонував семантично розмежовувати конструкції з прийменниками *на* (щодо України як краю) і *в* (щодо України як держави) (див.: *Митрополит Іларіон*. Наша літературна мова. Як писати й говорити по-літературному.— Вінніпег, 1958.— С. 117–119), тоді як Ю. Шевельов (див., наприклад: *Шевельов Ю.* Назва «Україна» // Збірник Харківського історико-філологічного товариства : Нова серія.— 1995.— Т. 5.— С. 131), П. Ковалів, В. Чапленко, П. Одарченко (Знач. праця.— С. 239–259) висловлювалися проти як обмеження традиції використання конструкції з *на*, так і політизації цього питання.

²⁹ Український правопис.— К., 1990.— С. 17, 98 (далі скорочено — УП-90).

ред осіб старшого покоління, така вимова може бути залишком ще дорадянської мовної практики: *газета, генерал, гімназія* і под.);

б) в акцентуації слів — досить частотне наголошування *пані* (у мн.), на передостанньому складі: *бандерівці, бандерівський, мельниківці, мельниківський, лемківський* і под.;

в) почастішання в усному мовленні форми *доляр* (у радянський час її також можна було почути й за межами західноукраїнського регіону, але звичайно як жартівливу).

3.6. У сучасній Україні не стихають «правописні (азбучні) війни» — практично перманентна полеміка, яка виходить далеко за межі власне правопису (як принципів відбиття на письмі особливостей вимови, живого мовлення), між противниками нормативної основи нині чинної в Україні («офіційної», як її характеризують критики) УЛІМ і її прихильниками, що вже встигла охопити широкі кола населення країни (не тільки україномовного, а й російськомовного, оскільки українська мова — це єдина державна мова країни). Особливі загострення цих дискусій відбувалися на межі 80–90-х рр. під час обговорення і прийняття нині чинної редакції УП-90 з корективами 1993 рр.³⁰ і на початку 2000-х рр., коли мав бути затверджений УП-99, який критики називали «діаспорним правописом»³¹.

Перший Міжнародний конгрес українців (1990 р.) виступив з пропозицією виробити нову редакцію правопису української мови, єдину для всіх, хто користується нею, в тому числі й поза межами України. У 1994–1996 роках працювала Українська національна комісія з питань правопису при Кабінеті Міністрів України, до складу якої входили й учені з діаспори, однак якогось цілісного варіанта нової редакції правопису з різних причин так і не було запропоновано. Кілька ж інших правописних комісій, що працювали після цього в Україні (не всі з них, до речі, були офіційно затверджені, як, зокрема, й та — в складі кількох осіб, що підготувала УП-99), уже не вводили до свого складу представників діаспори. Зі свого боку, одночасно з діяльністю Української національної комісії з питань правопису українські наукові інституції в США неодноразово виступали з заявами про те, що вони «не надто захоплені “остаточним схваленням українського правопису”, що має незабаром відбутися в Києві», оскільки «шістдесят років можновладці русифікували в Україні правопис, намагаючись

³⁰ Український правопис. — К., 1993. — 240 с. (далі скорочено — УП-93).

³¹ Задля справедливості слід, однак, відзначити, що така характеристика УП-99 була продиктована насамперед політизацією питання (причому з боку не тільки його критиків, але й ініціаторів та їх послідовників, які апелювали до відродження «справжньої української мови», до патріотизму і т.ін.), тоді як у своїх власне прескрипційних аспектах він був досить непослідовним щодо норм УП-28, а отже, й правопису західної діаспори. Так, запровадивши в одних випадках норми УП-28 (наприклад, у формах род. в. одн. іменників *сіль, радість* і под. — закінчення -и; в іншомовних словах — відмінювання іменників на -о) і обмежившись у деяких інших випадках тільки санкціонуванням варіантності (у формах род. в. одн. іменників *ім'я, вил'я* і под. — варіанти *імени* і *ім'я* і под.; в іншомовних словах — *ефір* і *етер, міф* і *міт* і под.) та іншими половинчастими дозволами (форми *авкціон, павза* та ін., але *клоун, ноу-хау, Каунас* та ін.; *діяспора, Віярдо* і под., але *радіус* і под.; розширення випадків уживання літери г, але тільки на власні назви людей), у ряді інших випадків УП-99 ще далі відійшов від правил УП-28, ніж усі інші правописи радянської та післярадянської доби: запровадження початкової літери *и* в українських словах (*иржа, иноді* та ін.), в іншомовних словах — запровадження апострофа після літер на позначення губних, задньоязикових та фарингального приголосних там, де в мові-джерелі відсутня йотація (*б'юро, к'юре, Г'юто* і под.), поширення «правила дев'ятки» на всі власні назви (брати *Гримм, Дидро, Міссисипі* і под.).

його якнайбільше наблизити до російського» (Марко Антонович, президент Української вільної академії наук.— Новини з Академії, 1997, ч. 21, с. 1; про це ж ішлося в «Зверненні до української преси в Америці» — листі за підписом голови Наукового товариства ім. Шевченка в Америці Леоніда Рудницького і Марка Антоновича, у листі до керівництва мовознавчих інститутів НАН України наукового секретаря Інституту української мови — Ukrainian Language Institute — в Нью-Йорку Бориса Береста).

Хоча в обох названих вище редакціях «Українського правопису» — УП-90/93 і УП-99 — реформуванню і «осучасненню» (меншому в першій із цих редакцій і значно більшому в другій) підлягала чинна на той час редакція правопису — відповідно 1960 і 1990/93 рр., а не редакція УП-28, а зміни в них полягали не тільки у відновленні тих чи тих принципів УП-28 (а отже, й правопису діаспори), їх значною мірою оцінювали — як їх ініціатори, так і ще більшою мірою їх критики — саме з цього боку. Причому якщо одні критики неохотно оцінювали сам факт орієнтування, на їхню думку, обох редакцій на «правопис діаспори», інші з незадоволенням відзначали лише часткове повернення принципів УП-28 і навіть прямий відхід від них. Пор., з одного боку, запевнення керівника робочої групи, що готувала УП-90, А. А. Бурячка: «Запропоновані зміни наблизять нашу вимову до вимови української діаспори», а з другого, — несприйняття цих змін відомими в діаспорі, а тепер і в Україні філологами С. Караванським, Д. Нитченком³². Ініціатори запровадження УП-99 уже заперечували свій намір орієнтуватися на «мову діаспори», що їм закидали опоненти. Пор. характерні критичні оцінки цього проекту правопису:

«Кстати, меня очень смущает заявление NN о том, что обсуждение нового правописания проводили в Америке и Канаде. А почему не в Украине?» ([Интервью с писателем Павлом Загребельным]. — Факты и комментарии, 3.03.2001, с. 6); «В газетных публикациях промелькнуло выражение, что это делается не столько для народа Украины, сколько для диаспоры. Но нигде в мире нет такого, чтобы диаспора диктовала метрополии, как нужно писать. Есть русская диаспора, есть польская. Но ни в России, ни в Польше не принимают во внимание их прихоти. А наоборот, диаспоры перенимают правописание территории обитания главного населения. Это во-первых. Во-вторых, в диаспоре нет единого правописания. Там ориентируются на нормы 28-го года, но каждый журнал, газета делают это по-своему» (Угодническая орфография [Интервью с академиком-языковедом Виталием Русановским].— Киев. ведомости, 16.01.2001, с. 7); в іншому інтерв'ю, відзначаючи факт орієнтування ініціаторів УП-99 насамперед на «мову діаспори», В. М. Русанівський зауважує, що пристосування «до звичок переселенців» — це «приниження для 50-мільйонного українського народу» (Голос України, 23.01.2001); «Чому материкові українці мусять обов'язково приймати певні збережені в українській діаспорі мовно-правописні норми — як єдино правильні? (В. Жежера. Пафос як патос. — Голос України, 5.01.2001, с. 11)»; «І чому раптом ми на початку нового століття маємо писати і вимовляти слова так, як це було в 20-х роках минулого століття, як нині є в діаспорі, де мова, як відомо, “законсервована” саме на тому рівні, та й то лише у представників старших поколінь?» (Мова — живий організм, не чинімо над ним насильства [виступ від редакції газети]. — Літ. Україна, 18.01.2001)³³,

а з іншого боку, — спростування цих закидів керівником робочої групи УП-99: «У проєкті немає жодного правила, яке б не ґрунтувалося на живому мовленні

³² Див. огляд: *Щитківська Т.* «Азбучна війна»? : Як створювали новий «Український правопис» // Літ. Україна.— 1991.— 15 серп.— С. 2.

³³ Див. також про обговорення наявності / відсутності впливу діаспори на УП-99 в українських ЗМІ цього часу: *Кулик В.* Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки.— К., 2010.— С. 542–543.

Наддніпрянської України, і приписувати українській діаспорі якість втручання в наші орфографічні справи – вигадка, щоб налагодити людей на спротив змінам і викликати якісь недобрі емоції до братів, яких доля розкидала по світах»³⁴. До речі, одні кола західної діаспори сприйняли УП-99 схвально, але інші — різко критично³⁵.

Оскільки досить поширеною в певних колах суспільства є думка, що чинний УП-90/93 є «тимчасовим», деякі друковані та електронні ЗМІ і книговидавництва (приватної форми власності), а також автори окремих книжок запроваджували і продовжують запроваджувати власні правописні норми (з різною мірою відновлення правил УП-28 і непослідовним їх дотриманням: найбільше це стосується непом'якшення л у запозиченнях: *лямпа* і под.; ці норми, крім того, з часом можуть змінюватися). Це, наприклад, газети «Слово», «Час/Time» (часів редакторства В. Черновола), львівські «Post-Поступ» і «За вільну Україну», журнали «Кіно-Коло», львівський «І», донецький «Кальміус» та деякі інші, перенесені з-за кордону газета «Українське слово», журнал «Сучасність», створений разом з науковими колами діаспори журнал «Критика», а також книжкова продукція видавництва «Критика», у різний час від початку 90-х років — окремі програми на телеканалах ЮТАР, «Студія “1+1”», СТБ, навіть нова багатотомна «Енциклопедія сучасної України», що виходить з 2001 р. під егідою, зокрема, НАН України. У цілому норми «харківського» правопису представлено, зокрема, в газеті «Наша віра» (гол. ред. Є. Сверстюк), а також збережено в деяких періодичних виданнях, що виходять за кордоном і поширюються в Україні: це журнал «Визвольний шлях», газети «Шлях перемоги», «Мета»; у репринтному перевиданні в Україні багатотомної «Енциклопедії українознавства», у продовжуваному багатотомному «Літописі УПА» та ін. З іншого боку, преса діаспори подає повідомлення інформаційних агентств і ЗМІ з України часто без зміни правописної основи та стилістики оригіналу; журналісти, редактори «нової хвилі» еміграції можуть практикувати у своїх виданнях норми УЛМ метрополії. Інформаційні програми, що їх передають з-за кордону для радіо й телебачення України, ґрунтуються на чинних нормах УЛМ («Вікно в Америку» на телеканалах «Перший національний» і «5 канал», «Українська служба новин» на радіо ВВС та ін.).

3.7. Зразки діаспорного варіанта УЛМ доходять до широкої аудиторії в Україні, звичайно, й через інші друковані та електронні ЗМІ, наприклад (курсивом виділено ті одиниці — слова, їхні варіанти, словоформи, звороти, що виходять, в усякому разі виходили на час оприлюднення відповідного тексту, за межі «офіційної» УЛМ або принаймні перебувають на її межі):

«Вельмидостойний Пане Президенте! Від імені Державного Центру Української Народньої Республіки в екзилі передаю на Ваші руки глибоке признання народів України, який дня 1 грудня ц. р. заманіфестував перед цілим світом, що Україна бажає бути самостійною, незалежною державою українського народу. Референдумом 1 грудня народ України потвердив тисячелітню тяглість державних традицій України... Рівночасно складаю Вам наші найщиріші гратуляції з вибором Вас Президентом України. ... Доводимо до Вашого відома, Пане Президенте, що з привертненням повної незалежності України закінчується даний нам Трудовим Конгресом України мандат діяти від імені українського народу... Остаюсь з глибокою пошаною, Микола Плав'юк, Президент УНР в екзилі» (Веч. Київ, 5.12.1991); «Українська Сві-

³⁴ Німчук В. Навколо нової редакції проекту «Українського правопису» // Укр. слово, 29.03.2001.— С. 14.

³⁵ Див., наприклад: Караванський С. Запобігливі поради тут не зарадять // Укр. слово, 29.06.2000.— С. 14.

това *Спілка Професійних Учителів* (за нормами УЛМ у таких власних назвах з великої літери пишеться тільки перше слово. — О. Т.), яка *відбула* (провела. — О. Т.) вже 6 своїх *світових* (всесвітніх. — О. Т.) з'їздів (перші два — у *Філадельфії*, де спілка народилась, а чотири останні — у столиці України Києві), звертається *цим закликком* (з цим закликком. — О. Т.) до всього *українського професійного вчителства України* (українського вчителства України? — О. Т.) і *цілого* (всього. — О. Т.) *земного гльобу*, де лише проживають українці, підготувати й урочисто *відбути* триденне свято української мови *при кінці* (наприкінці. — О. Т.) шкільного року. ... Оскільки українська мова перебуває у загрозливій небезпеці знищення як в Україні, так і в *діяспорах* (слово «діаспора» вживається звичайно в однині. — О. Т.)... Про свої успіхи з цього приводу необхідно повідомляти нашу пресу, радіо, телебачення і всі інші *середники* (засоби. — О. Т.) інформації» (Зиновій Квіт, голова УССПУ. — Літ. Україна, 11.05.2000, с. 1); у назвах установ, організацій української діаспори: Об'єднання *бувих* вояків України у Великій Британії, Об'єднання *студіюючої* молоді «*Зарево*»³⁶, *Екзекутива* Центрального Союзу українських студентів і под.

З популяризацією в 90-х роках в Україні роману Івана Багряного «Сад *Гетсиманський*» читацька аудиторія у своїй більшості вже, очевидно, й не здогадується, що за нормами чинного правопису тут мало б бути *Гетфсиманський*. Редакції періодичних видань, збірників, що поміщають такі матеріали, часто супроводжують їх примітками: «Правопис автора збережено», «На прохання автора статтю друкуємо за нормами “харківського” правопису 1928 року» і под. (наприклад, редакційна примітка до згадуваної вище статті Анатолія Вовка: «На вимогу автора із США стаття подається за правописом оригіналу»). Якщо ж подібне коментування від редакції відсутнє, читачі, значна частина яких володіє нормами УЛМ явно недостатньо, можуть губитися в здогадах і сприймати мову таких публікацій як нормативну.

Більш цілеспрямований вплив на нормативні засади УЛМ в Україні відбувається поширенням рекомендацій мовознавців, філологів, а також різних аматорів з діаспори через їхні посібники, словники, наукові праці, друковані періодичні органи, що їх видають в Україні або завозять сюди (таким чином поширилися, зокрема, погляди І. Огієнка, Ю. Шевельова, П. Одарченка, С. Караванського та ін.). Позиції авторів з діаспори щодо наявних і бажаних норм УЛМ є, звичайно, досить відмінними і різняться між собою як у змістовому плані, так і в плані радикальності та категоричності щодо критики одних і висування інших нормативних засад УЛМ. Основна лінія, що розділяє їх у поглядах на те, якою має бути «справжня» УЛМ, загалом збігається з їх належністю до середовищ емігрантів із західноукраїнських земель та їхніх нащадків, вихованих і виховуваних на традиціях західноукраїнського варіанта УЛМ, і емігрантів з підрадянської України, вихованих на засадах УЛМ на основі переважно південно-східних говорів. Так, коли двом найавторитетнішим українським мовознавцям з діаспори — Юрієві Шевельову та Олексі Горбачеві — 1993 р. було запропоновано увійти до складу створюваної комісії з питань реформування українського правопису, Шевельов охоче дав згоду і брав участь у роботі комісії 1994–1996 рр., причому виступав, як видається, за поміркованість у запровад-

³⁶ Пор. різко критичну оцінку цієї назви: «...Доведіть на ділі, що ви боретеся проти русифікації і, нарешті, викиньте російську назву свого Об'єднання, викиньте чуже слово *зарєво* і... назвіть себе чудовим українським словом *заграва!*» (Одарченко П. Знач. праця. — С. 22). Пор., з іншого боку, продовження обстоювання цієї назви: «10–12 червня 1994 р. на Установчому з'їзді в Пущі-Водиці Об'єднання студіюючої молоді “Зарево” відновило свою діяльність в Україні саме під такою автентичною назвою. Багато було питань, чому саме “Зарево”, були нарікання, що це російське слово, але цю назву свого часу вибрала українська молодіжна еліта, яка, сподіваюсь, добре знала українську мову» ([Із інтерв'ю з головою цієї організації]. — Укр. слово, 10.06.1999, с. 12).

женні змін до чинного правопису³⁷, тоді як Горбач, дізнавшись, що в основу обговорення буде покладено не УП-28, а чинний в Україні УП-60, не виявив такого бажання³⁸. Емігранти-«наддніпрянци» наводять широкі списки полонізмів, яким, на їхню думку, не місце ні в мові діаспори, ні взагалі в українській мові³⁹, тоді як «наддністрияни» вказують на велику кількість у материковій українській мові росіянізмів, причому до останніх нерідко зараховують і одиниці, просто спільні з російською мовою⁴⁰.

Щодо загального неприйняття певними колами західної діаспори нині чинної в Україні нормативно-правописної основи літературної мови можна навести, зокрема, такі міркування одного з чільних діячів Наукового товариства імені Шевченка у США. Вбачаючи у факті заборони свого часу режимом Франко в Іспанії каталанської мови (це тривало майже сорок років) крім зрозумілих негативних і дуже важливий об'єктивно позитивний для неї момент (це краще, ніж вона не була б заборонена, але стала «іспанізованою»), Л. Залеська-Онишкевич, обстоюючи, зокрема, повернення норм «Українського правопису» 1928 р., вважає, що й для української мови, яка зазнала тотального зросійщення в радянський час, формально не будучи забороненою, такий варіант «консервації» був би менш згубним⁴¹; обговорюючи питання про те, що українська мова внаслідок звуження поля її соціального функціонування фактично може стати мовою малої групи, мовою тільки еліти, авторка зауважує: «Може, це навіть і добре. ... Вона стає соціологом. Вона може стати престижною... Але вона мусить себе заявити як мова без страху перед накинутими нормами. Спочатку вона мусить бути використана і випробувана у перекладах літератури і теоретичних посібників..., повинна вводити українську тер-

³⁷ Так, пропонуючи, наприклад, відновити в межах парадигми іменників IV відміни форми род. в. іменників типу *імени* за зразком іменників типу *теляти*, Ю. Шевельов, однак, вважав недоцільним повертатися до форм род. в. іменників III відміни *радости* і под.; щодо правопису іншомовних слів, то він закликав не змінювати форми слів з уже усталеною традицією (хоча й з такою, наприклад, непослідовністю, як *бібліотека*, але *Афіни*), але визнавав за правописом право приписувати певні норми новозасвоєваним словам (*Шевельов Ю.* Про критерії в питаннях українського офіційного правопису // Український правопис: так і ні.— К., 1997.— С. 68–76). Ось зразок його іронічного протиставлення «правописних ситуацій» в Україні і в західній діаспорі, зробленого ним ще 1986 р., коли ні він, ні, очевидно, будь-хто інший не могли й припустити, які «правописні війни» спалахнуть в Україні всього через кілька років: «На Україні малахійяніські (натяк на головного героя п'єси Миколи Куліша «Народний Малахій»).— *О. Т.*) мрії про реформу правопису, хвала Богові, перевелися, але на еміграції повно Народних Малахійів, що з них кожний має свій проект реформи правопису й мови, і тим наполегливіше, чим менше він має хоч би мінімальну орієнтацію в мовознавстві» (*Шерех [Шевельов] Ю.* Пороги і Запоріжжя : Література. Мистецтво. Ідеологія : В 3 т.— Х., 1998.— Т. 3.— С. 249).

³⁸ Див. також: Перед поверненням (розмова з Олексою Горбачем) // Сучасність.— 1993.— Ч. 8.— С. 93–94. Пор. саркастичні висловлювання О. Горбача початку 90-х рр. на адресу українських мовознавців-«нормативістів»: «...Посухи нема лиш на “мовників”, “правописників” і “апострофіків” (щодо останнього “епітета”, то він, очевидно, свідчить про те, що автор дотримується погляду про непотрібність апострофа для української графіки, оскільки українець нібито все одно вимовляє з йотацією не тільки, наприклад, *бур'ян*, а й *буряк*: [гја], хоча це стосується лише західноукраїнських говорів, тоді як у східноукраїнських і в літературній мові тут різна вимова.— *О. Т.*) Аж напрошується парафраза афоризму французького публіциста маркіза Жозефа де Метра...: “Кожний нарід має мовознавців і мову, на які заслужив”» (*Горбач О.* Російсько-український «Словник ділової мови» Інституту української наукової мови ВУАН // Дорошенко М., Станиславський М., Страшкевич В. [Російсько-український] Словник ділової мови (Х. ; К., 1930) / Фотопередрук з післясловом О. Горбача.— Мюнхен, 1993.— С. 5 [післямови]).

³⁹ Див., наприклад: *Одарченко П.* Зазнач. праця.— С. 85–174, 175–196, 202–205, 225–226 та ін. (тут згадуються такі полонізми, як *агенція*, *амбасада*, *засадничий*, *каналка* «бутерброд», *мисткиня*, *правдивий* «справжній»: *правдива* кава і под., *речник* та багато ін.).

⁴⁰ Пор., наприклад, полемічні зауваження П. Одарченка щодо характеристики таких слів, як *грижа*, *шкільна дошка*, *заставка*, *лощина*, *наволочка*, іншомовних слів *галстук*, *пальто*, *піджак* та багато ін., як нібито ненормативних росіянізмів (*Одарченко П.* Зазнач. праця.— С. 197–207, 217–221 та ін.).

⁴¹ *Залеська-Онишкевич Л. М. Л.* Про мовну політику, маргіналізацію мови і правопис : Зовнішнє втручання у мову // 125 років Наукового товариства імені Шевченка : 36. наук. праць і матеріалів.— Л., 2001.— С. 151–157.

мінологію, а не самі кальки, макаронізми та інтернаціоналізми. І поступово вона повинна стати тим, чим тепер стає, наприклад, ірландська мова... Спочатку для тієї україномовної еліти, а опісля для всіх. Еліту будуть наслідувати»⁴². (Такого варіанта розвитку ситуації, що українська мова, зведена до стану «елітного соціолекту», може просто не відродитися, авторка, як видається, навіть не припускає). Однак позиція рішучого наполягання на кардинальних змінах у нормативних засадах чинної в Україні УЛМ характеризує, звичайно, не тільки погляди «наддністрянців». Так, чи не найбільшим авторитетом з діаспори у пропагуванні норм «справжньої» УЛМ став для широкого загалу в Україні С.Караванський, виходець зі Сходу України, який у роки незалежності активно виступає в українській періодиці на теми очищення української мови від слідів зросійщення та плекання її питомих ознак, опублікував в Україні вже кілька посібників і словників цього профілю⁴³ й виступає з різкою критикою як «офіційної» УЛМ (закликаючи, зокрема, до повернення УП-28), так і «офіційного» мовознавства, що її боронить⁴⁴. Можна навести факти, що свідчать про очевидне бачення месіанської ролі західної діаспори для виправлення УЛМ в Україні, як, наприклад, оцінні судження в пресі країн поселення на зразок: «Українці мають перенавчатися української мови від канадців»⁴⁵; з передмови видавців до одного найвно-гіпертрофованого пуристичного словника (автор, до речі, родом з Кубані, — аматор-немовознавець, але словник має рекомендацію до друку відомого мовознавця Я. Рудницького), які, поставивши питання: «Що ліпше Україні? Чи мати словник, хоч і з помилками, але що поборює московщення української мови, чи не мати такого словника?», відповідають на нього так: «Українські еміграційні патріоти мусять вже тепер мати у своїй хаті бодай цей словник, щоб колись вислати його в Україну на другий же день по розвалі СРСР»; «...по розвалі СРСР усі школи та бібліотеки України матимуть... словник, який навчає мовно помосковчених інтелігентів (а таких тепер є, мабуть, 90 %) вживати українських слів замість тих московських, що їх вони звикли вживати...»⁴⁶. XV Великий Збір українських націоналістів виступив з окремою резолюцією про ухвалення нового українського правопису, де сказано, що «Організація українських націоналістів висловлює протест у зв'язку з намаганнями певних сил в Національній академії наук України загальмувати або й взагалі зірвати ухвалення нового українського правопису» й вимагає «рішуче прискорити» його ухвалення (Укр. слово, 25.05.2000).

Безпосередній вплив на корпус материкової УЛМ з боку представників діаспори здійснюється також під час особистих контактів як висловлення своєї думки щодо тих чи інших особливостей мовлення партнера з України як «неправильних (неукраїнських, російських)».

⁴² *Залеська-Онишкевич Л. М. Л.* Наші сьгоднішні мовні проблеми, або Що поза словом? // Про український правопис і проблеми мови.— Нью-Йорк; Л., 1997.— С. 19–20.

⁴³ *Караванський С.* Секрети української мови.— К., 1994.— 152 с.; *Караванський С.* Пошук українського слова, або Боротьба за національне «Я».— К., 2001.— 240 с.; *Караванський С.* Російсько-український словник складної лексики.— К., 1998.— 712 с.; *Караванський С.* Практичний словник синонімів української мови.— К., 1993.— 475 с.

⁴⁴ Так, навіть критикуючи «моду» останнього часу, яка поширилася, звичайно, не без впливу мовної практики діаспори, наприклад, на активізацію вживання відносних прикметників з суфіксом *-ов-* (*мембрановий, пунктировий* та ін. замість звичайніших досі *мембранний* і *под.*), на «абикання» («для того, *аби* відбути» — замість *щоб*), автор і в цьому вбачає підступу «колоніального мовознавства»: «Треба визнати, що попещть “абикання” нестримно поширюється... Але це не значить, що наша духовна еліта має безкритично сприймати все, що готує їй суржикова кухня бездарних філологів, вихованих на теорії “злиття мов”. Характерна риса цих філологів — тотальне незнання української мови, спритно масковане впровадженням невластивих нам зворотів та форм (наприклад, сполучника *аби*)» (*Караванський С.* Пошук українського слова...— С. 123, 58–59).

⁴⁵ Див.: *Stoffel H.-P.* Slav migrant languages in the New World // *Sprachwandel in der Slavia: Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert* : In 2 Tl. / Hrsg. L. N. Zybatow.— Frankfurt am Main etc., 2000.— Тl. 2.— P. 823.

⁴⁶ *Штена П.* Словник чужослів.— Торонто, 1977.— С. 10. У словнику серед багатьох цілком прийнятних, хоча загалом і не оригінальних рекомендацій запропоновано, наприклад, такі заміни «чужослів», як: замість *інквізітор* — *кат, катюга, москвин*; замість *комсомол* (України) — *москаленки*; замість *комуніст* (український) — *хахол, малорос, яничар, пахолок* — і вже зовсім не зрозуміло чому: замість *змія* — *гадюка*, замість *розповідати* — *оповідати* та ін.

Наприклад, у розмові українського журналіста з українцем із Австралії: «На запитання нашого кореспондента Микола Цюрак відповідає... неодмінно з мовними заввагами. ГІСТЬ: Не називайте, будь ласка, *Пилиповичем*. Це русизм. Я — Микола Цюрак, син Пилипа й Параски... КОР.: А як ви, пане Миколо, потрапили на чужину з Прикарпаття?»; наприкінці інтерв'ю: «КОР.: *Спасибі* вам, добродію. ГІСТЬ: Е, ні. Це — русизм. Треба: *дякую*. КОР.: Ну хай, “дякую” за відверту розмову. Гадаю: коли такі в Австралії живуть козарлоги, як ви, то українському роду не буде переводу. ГІСТЬ: Я згоден із вами. Але, прошу пана, не можна писати чи вимовляти “Вкраїна”, “український”... Хто ж каже: Вавстрія, Вугорщина, Ванглія, Вамерика, Вавстрія? КОР.: А в Тараса Шевченка — як? ГІСТЬ: Геніві все дозволено. А нам слід дотримуватися свого українського правопису. КОР.: Розумію: з чужини видніше» (М. Шудря.— Україна, 1990, № 12, с. 8–9).

Якщо гість з діаспори твердо переконаний у правильності своєї мови і вважає своїм місіонерським обов'язком прищеплювати її й жителям «материка», то його український партнер не виявляє такої наполегливості в обстоюванні своєї позиції, причому це не тільки внаслідок особливостей традиційного національного виховання з його негласними імперативами м'якості спілкування та поступливості партнерові, посилені і радянським вихованням — «не висуватися», «не лізти туди, куди не просять» (так, він не зауважив гостеві таких неправильних за нормами «материкової» мови зворотів з його мовлення, як «*на провінції*», «*ми вживаємо книжки з Америки й Канади*»), а й, безперечно, тому, що він і сам не до кінця впевнений у бездоганності своєї української (про недоречність паралелі *Вкраїна* — «*Вавстрія*») і под. не здогадується, очевидно, й він).

В Україну переносяться моменти нерідко досить гострих мовно-правописних дискусій у середовищі західної української діаспори, переважно між вихідцями із Західної («галичанами», «західняками») і Східної («наддніпрянцями», «східняками») України⁴⁷. Як зазначає з приводу цих дискусій і своїх хитань у питаннях нормативних засад української мови відомий поет і мовознавець з Канади Яр Славутич (походженням «наддніпрянець»):

«Навіть наддніпрянці (такі, як я сам!), що пристосувалися до галицької вимови чужих слів (мовляв, це віддалювало українське мовлення від російського), також почали потроху ревізувати своє пристосовництво та оглядатися на наддніпрянську вимову. Як відомо, суперечки й зусилля заповнювали еміграційні часописи. Найгірше полягало в тому, що одних називали “ляхами”, а інших “москалями”, хоч обидві сторони були українськими, лише з відмінними особливостями у мовленні»⁴⁸; «...майже всі новоприбулі, як і давніші поселенці на американському континенті, походили з Західної України і “тегали” (тобто вимовляли етимологічний [g] у запозиченнях як [r]. — О. Т.). Мені не випало “тегати”, тобто бути білою вороною серед неприхильно настроєних до “східняків”. На обговоренні мого першого підручника один “тімназіальний професор” (тобто звичайний учитель) проголосив такий вирок: “під względом педагогічним тамтой підренчик не добрий, бо в нім узглядено російське слово *ковзани*”»⁴⁹.

Відомий літературознавець і перекладач І. Качуровський («східняк», який нині живе в Мюнхені) опублікував під псевдонімом Хведосій Степанович Чичка досить глузливий фейлетон (Мовні поради Хведосія Чички. — Літ. Україна, 1.02.1996) з приводу специфіки мови української діаспори та її впливу на сучасну мовну практику в Україні і позиції неприховуваної вищості у ставленні емігрантів-«західняків» до мовлення емігрантів-«східняків» у повоєнній Європі:

⁴⁷ «Ні галичани, ні наддніпрянці не бажають миритися зі становищем мовної меншини: перші — зважаючи на свою кількісну перевагу в діаспорі, другі — пам'ятаючи про те, що вони є більшістю на материковій Україні» (*Ажнюк Б. М.* Знач. праця.— С. 408).

⁴⁸ *Яр Славутич.* Запропоновані зміни у «Правописному словнику» Г. Голоскевича // *Мовознавство.*— 1994.— № 1.— С. 73.

⁴⁹ *Яр Славутич.* У яких словах писати г // *Мовознавство.*— 1996.— № 1.— С. 67.

«Нині, коли мова діаспори... цілими пистернами вливається у вітчизняні діалекти», «з ціл-
обванням ручок сприймає Україна діаспорні мовні шедеври. Тому... невдовзі ми всі будемо ву-
горили добірнов українськов мовов», згадуючи: «Коли півсторіччя тому ми, східняки, або со-
вети, як нас тоді звали, залипилися на Заході, нам було дуже прикро, що літературної україн-
ської мови ми не знаємо. ... Хтось із нас висловив бажання: "Пирогів би напекти..." І його від-
разу ж виправили: "Если ходит о стіслість, пироги не печут, а варут"» (у західноукраїнських
говорах *pirig* — як, до речі, і п. *pieńóg* — має значення «вареник». — О. Т.)⁵⁰.

Відчуття за собою в представників національно активних кіл західної діаспо-
ри морального права брати діяльну участь у духовному житті України й насам-
перед у розв'язанні її мовних проблем цілком природно випливає з їхнього не
менш зрозумілого почуття гордості за те, що, навіть не маючи власної етнічної
державності, вони зберегли й плекали в своєму середовищі рідну мову, тоді як
українці в Україні (не кажучи вже про українців зі східної діаспори), на їхнє пе-
реконання, далеко не завжди виявляли таку національну стійкість (це почуття
посилюється ще й від усвідомлення себе частиною сильних політичних націй у
країнах свого поселення й конкретніше — соціально активнішими та успіш-
нішими в житті). Однак акцентування на такому протиставленні українців із за-
хідної діаспори і українців з України, що неминуче має породжувати й почуття
певної зверхності у ставленні перших до других, викликає в опонентів (з того ж
таки українського табору) категоричне заперечення: «...книжка (згадувана ви-
ще збірка статей П. Одарченка на теми чистоти й культури української мови в
діаспорі, видана в Києві 1997 р. — О. Т.) розвіює ряд стійких комплексів, про які
досі в нас не говорилося, а коли й говорилося, то хіба в кулуарах і пошепки, щоб,
не дай Боже, нікого не образити... Перший і найбрутальніший з них полягає в
тому, що, як твердять деякі бундючні псевдофілологи, "діяшпора зберегла нам
українську мову"»⁵¹.

**4. Ставлення різних верств українського суспільства до явища мовної
присутності діаспори і політичне використання цього факту.** Ставлення
різних соціально-політичних і мовно-культурних груп українського сусп-
ільства до явища впливів з боку західної діаспори на сучасну мовну ситуацію
в Україні є, звичайно, дуже відмінним аж до протилежного. Якщо відмінність
у ставленні до позиції підтримки з боку діаспори курсу на розширення реаль-
них соціальних позицій української мови як єдиної державної мови в країні (у
конкуренції, зрозуміло, з домінантною до цього російською мовою) загалом
відбиває відповідний поділ культурно-мовних і навіть політичних орієнтацій
та уподобань різних верств населення, спрямованих на повнокровне соціальне
функціонування в країні або тієї, або іншої з названих мов, то причини і вияв
відмінностей у ставленні до відзначеного нового структурно-стилістичного
струменя в тканині УЛМ мають значно складнішу природу. Крім того, що це
ставлення також дуже диференційоване — з амплітудою від беззастережного
прийняття до такого ж категоричного відкидання, воно далеко не так одно-

⁵⁰ Характерно, що позиція самої газети, яка надрукувала цей фейлетон, виявилася не-
достатньо послідовною: з одного боку, вона його опублікувала; з другого ж боку, одержавши
«лавину критичних відгуків», «листів, сповнених обурення» (наприклад: «Автор зневажає
діаспору, коли перед нею шапку треба зняти»), вона фактично вибачилася перед читачами
(«Правильно, дорогі читачі, не дозволяймо кпити з рідної мови»), але водночас додала в Р. С.:
«...дотепний фейлетон представника діаспори (а що Ігор Качуровський саме її представ-
ник — навряд чи в кого виникнуть сумніви: надто знана ця людина) з приводу т. зв. мови
діаспори та її парадоксів» (Хведосій Чичка під вогнем критики. — Літ. Україна, 15.02.1996).

⁵¹ *Стахович І.* З міфів і комплексів про мову діаспори // Петро Одарченко : Портрет
вченого і дослідника. — К., 1999. — С. 180.

значно збігається з поділом населення за різними — «українськими» або «неукраїнськими» — культурно-мовними орієнтаціями. З одного боку, воно може бути дуже відмінним у самому середовищі осіб з очевидною політичною та культурно-мовною українською орієнтацією, з другого ж, — його виявляють і представники верств російської не тільки культурно-мовної, а й політичної орієнтації. Воно виявляється в ширшому й бурхливішому обговоренні — з політизацією дискусій у плані протиставлення «патріотичної» і «антипатріотичної» позицій опонентів, із взаємними підозрами щодо наявності конспірологічного підґрунтя в цьому явищі — з боку відповідно певних «(про)російських» і «(про)діаспорних» кіл, зі звинуваченнями опонентів у прагненні до дальшої «русифікації» або ж до «діаспоризації» та нової «полонізації» УЛМ, у тому, що як одні, так і інші нав'язують суспільству «неукраїнську» мову.

4.1. Серед чинників, що сприяють прийняттю і засвоєнню певних особливостей мовної практики діаспори, слід назвати такі:

а) найпростіший з них — наявність у мові діаспори певних лексико-фразеологічних одиниць, що заповнюють номінативні лакуни в УЛМ: *голодомор*, *довкілля*, *каденція* і под.; зокрема, в межах українського національно-державницького тематичного комплексу: *українство*, *державник*, *державницький* і под., *Визвольні змагання 1917–1921 років*; з вищою продуктивністю деяких словотвірних типів: *відпочинковий*, *допомоговий*, *бізнесовий* і под., *узалежнити* — *унезалежнити* і под.;

б) складніший для аналізу — наявність у мові діаспори на різних її рівнях певних особливостей, що їх можуть сприймати у відповідних колах в Україні (цілком умотивовано, як, наприклад, *міліційний* замість *міліцейський*, *прийняття* замість *прийом*, або ж, навпаки, без достатньої аргументації, як, наприклад, *міліціант* замість *міліціонер*, *винаймати* замість *наймати*) як ознаки «справжньої» або «кращої» української мови й використовувати замість уже наявних в УЛМ одиниць і явищ — як правило, подібних до відповідних одиниць і явищ російської мови (*меншовартість* / *неповноцінність*, *спільнота* / *спільність* і под.), завдяки чому відбувається насамперед дальше розмежування української мови з російською, але не тільки (*знаний* / *відомий* і под.) і навіть у певній групі випадків — навпаки (*спротив* / *опір*, *впродовж* / *протягом* і под.).

Загальнішими умовами, що полегшують проникнення елементів мовної практики діаспори в структуру УЛМ, є:

а) недостатня впевненість широких мас мовців як у факті вже належної сформованості «справді української» УЛМ, так і у своїй мовній компетенції щодо володіння цією мовою;

б) досить поширене, але, безперечно, не усвідомлюване повною мірою уявлення про те, що «справжня» УЛМ має значно відрізнятися від розмовної мови — бути якоюсь «особливою» і «красивою»⁵².

4.2. Серед чинників критичного й відверто негативного ставлення до цих явищ і до їх недостатньо продуманого або й надто захопленого, на думку опонентів, сприйняття в сучасній мовній практиці в Україні можна назвати такі.

⁵² Пор., наприклад, зауваження одного з керівників телеканалу СТБ, який пропагує в своїй діяльності зразки українського літературного мовлення з орієнтуванням, зокрема, на УП-28 і мовну практику західної діаспори, щодо опублікованого кодексу мовностилістичних норм цього телеканалу: «Це дуже практичний проєкт. Ми хочемо впровадити моду на красиву (! — О. Т.) українське мовлення» (*Промова, або Де ми помиляємося...* — К., 2006. — С. 7).

4.2.1. Найзагальніший із них — це, звичайно, позиція пасивного неприйняття, що об'єднує ставлення як основних шарів населення із соціально консервативною психологією — не тільки україно-, а й російськомовних (російськомовна частина населення також постійно має справу з українською мовою як державною в країні), не схильних до зміни всього того, до чого вони звикли, так і певної частини філологів, мовознавців; це загалом зрозуміле небажання відмовлятися від уже усталеного образу УЛМ.

4.2.2. Позиція активнішого або активного неприйняття цих тенденцій має різне підґрунтя і може посилюватися також звичайною психологічною реакцією на надмірне, з погляду незгодних, педалювання у впровадженні відповідних мовних явищ, на повчання, якою має бути «справжня» українська мова, наприклад:

«...я видел, как даже некоторых телевизионщиков из Львова коробило от текста в эфире типа: “Наразі командувач національної фльоти прибув гелікоптером у супроводі ескорту міліціантів на Бориспільське летовище для зустрічі з представниками бразиліянської амбасди”» (Ю. Зарембовский. — Стол. новости, 8.04.2003, с. 17) (таке нагромадження «діаспоризмів» у межах одного речення — це, звичайно, полемічний засіб журналіста); «Увы, но создается впечатление, что популярная “имперская” теория о том, что украинский — это вовсе и не язык, а так, диалект, наибольшее количество приверженцев имеет как раз среди тех, кому следовало бы быть его носителем и хранителем. Вместо того, чтобы выучить язык, который, кроме всего прочего, является государственным, они предпочитают его **сочинять** (шрифтове виділення автора. — О. Т.), рождая на свет некоего уродливого мутанта..., для “аутентичности” приправленного заокеанским диаспорным акцентом» (А. Давыдова. — Стол. новости, 22.10.2002).

З'явився такий іронічний жарт щодо критерію нормативності фактів української мови: «У нас у *Торонті* так не кажуть» (за зразком «У нас у селі так не кажуть» або «А в нас у селі так кажуть»).

4.2.2.1. Позиція активного неприйняття і протидії характеризує насамперед середовище тих соціально-політичних і культурно-мовних кіл, які традиційно орієнтуються на цінності втраченого СРСР, часто на російську мову як основну та на «братерство» слов'янських і православних народів під проводом Росії, в багатьох нових неприйнятних для них явищах підозрюють «вплив Заходу», «американський слід» (популярним на пострадянському просторі став іронічний вислів «*Вашингтонський обком партії*»), у плані ж мовному — «*діаспорний слід*»⁵³.

Це, зокрема, позиція лівих політичних сил, наприклад: «Хто більший патріот України — я чи Ярослава Стецько (лідер Конгресу українських націоналістів, колишня емігрантка. — Е. В.)? Той, хто працював тут усе життя, чи той, хто провів п'ятдесят років бозна-де, а тепер має зухвалість, повернувшись сюди, навчати нас, що треба говорити не *народ*, а *нарід*» (із інтерв'ю з одним із лідерів Соціалістичної партії України народним депутатом України Й. Він-

⁵³ Пор., наприклад, у рубриці читацьких листів в одній з газет проросійської орієнтації: «Два роки тому якісь фонди (без гучної реклами) з редакцій наших провідних газет відібрали кращих журналістів і вивезли на місячний семінар в Штати для промовання мізків. Там їх закріпили за редакціями своїх газет для стажування, щоб вони ознайомились з американською демократією, а між іншим ненав'язливо роз'яснили, що мова, якою зараз розмовляють в Україні, — це витівки комуністичного режиму та “москалів”. Справжня українська — це та, що має галичанський “відтінок”. Зараз так розмовляють електорат Ющенко та канадська діаспора. І от наші журналісти, повернувшись в Україну, почали відробляти американські гранти. Значна частина їх до цього часу не підозрюють, яку “лапшу” привезли на своїх вухах. Що маємо тепер? Фальсифікація мови Шевченка стала модною. Міністерство освіти закрило очі на це. Чому? ... Думаю, що і там попрацював долар» (Є. Білий, Полтава. Хто захистить українську мову? — «2000», 28.05.2004, с. F6). Див. огляд висловлювань подібного змісту з антигалицьким та антидіаспорним спрямуванням, причому нерідко досить агресивним, в Інтернеті: Moser M. The Galician variant of the Ukrainian language and anti-Ukrainian discourse in contemporary Internet sources // Contemporary Ukraine on the cultural map of Europe. — Armonk, New York; London, 2009. — P. 316–335.

ським)⁵⁴. Компартія України вже неодноразово поміщала в «мовних» частинах своїх передвиборних програм (у виборах до Верховної Ради України), крім звернення до російськомовного населення України з обіцянням надати російській мові статус другої державної мови країни, також апелювання до україномовного населення і взагалі до тих, хто не сприймає нових віянь в УЛМ — «мові Тараса Шевченка», населення, що «українська мова отримає свій природний розвиток, буде очищена від насадженої мови діаспори» (1998 р.), захищена від «сплундрування псевдопатріотами» (2002 р.). Ось зразок різкого засудження ролі української діаспори як «згубної» для «східнослов'янської культури»: «І вже не викликає сумніву думка про те, що псевдопроблему української мови як синоніма самостійної української культури накинута нам англомовна (та частково німецькомовна) українська діаспора не без матеріальної та ідейної підтримки могутніх всесвітніх антисоціалістичних, антислов'янських і антиправославних сил. Треба ще раз підкреслити, що саме українська діаспора, яку давно вже світоглядно перевиховано іншим мовним та культурним середовищем, у котрого мало точок зіткнення (точок дотику. — *О. Т.*) з нашою східнослов'янською культурою, пробує своєю англійованою, онімеченою та іншою псевдослов'янською свідомістю, а також своєю україноподібною мовою вкинути нас у катастрофічні лінгвістичні та політичні полеміки щодо того, як нам, географічно, тобто спражнім, щирим українцям, повернути їй, псевдоукраїномовній діаспорі, той “український рай”...»⁵⁵. Подібні ж мотиви — у виступах деяких відомих українських літераторів і вчених-гуманітаріїв: так, засудивши «штучне насаджування “забуторної лексики”», письменник закликає співгромадян: «Треба позбутися якомога швидше і рішуче всіх оцих запозичень і зберігати в чистоті нашу чудесну, багатотраждальну літературну мову, словниковий склад якої, синтаксис, лексику і фразеологію заклавав Шевченко» (Олександр Сизоненко. Не засмічуйте мову! — Веч. Київ, 28.03.1998); «В Україні сьогодні фактично існує два правописи і дві українські літературні мови. Вони не тільки поборюють одна одну, а й розділяють надвоє людей. Не знаю, чи є ще десь у світовій практиці подібне явище. Як можна сподіватися на позитивний результат від закликів любити рідну українську мову, коли люди розгублені і ніяк не можуть второпати, яку ж саме українську мову їм треба любити. Ту, яка впродовж тривалої еволюції створилася в Україні, чи ту, яку нав'язують із української діаспори»⁵⁶. Неприйняття на початку 2000-х рр. нової редакції українського правопису (УП-99) головний редактор часопису «Критика» пояснював не тільки звичайною інерцією, а й «заякуванням Заходом»: «Найбільше спрацювали інерція та демагогічне заякування Заходом. Після завзятих боїв у пресі, де оперативним засобом для противників реформ (дуже часто не україномовних і мало зацікавлених українською мовою як такою) був заклик до “здорового глузду”... й іншування ініціаторів реформ як “діаспорників” (або їх поплентачів), “галичан” тощо, роботу правописної комісії припинено за президентською вказівкою»⁵⁷.

4.2.2.2. З боку певних кіл безперечної української як політичної, так і культурно-мовної орієнтації, але з прагматичнішими, ніж у поборників рішучого оновлення УЛМ, поглядами на сучасну мовну ситуацію в країні та на шляхи розвитку УЛМ також висловлюються застереження щодо небезпеки різкого маневрування в нормативно-стилістичній орієнтації літературної мови.

Це, по-перше, цілком зрозуміле побоювання того, що розхитування вже загалом сформованого корпусу УЛМ уведенням до нього різноманітних численних варіантів, а особливо зміни норм правопису можуть зашкодити її нормальному функціонуванню й навіть більше — переходу на активне користування нею в різних сферах життя широких верств населення (насамперед поки що зі службової потреби, але не тільки), які пасивно або недостатньо активно вже володіють нею (з навчальних зак-

⁵⁴ Цит. за: *Вілсон Е.* Українці: несподівана нація / Пер. з англ.— К., 2004.— С. 339. Наводячи це висловлювання, британський дослідник сучасної мовної ситуації в Україні зауважує: «Опозиція до українізації також часто пов'язується з питанням західноукраїнського та діаспорного впливу на українську культуру».

⁵⁵ *Науменко А. М.* Мова і діалог культур // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна.— 2004.— № 635.— С. 121–122 (автор — доктор філологічних наук із Миколаєва).

⁵⁶ *Толочко П. П.* Що або хто загрожує українській мові? — К., 1998.— С. 12.

⁵⁷ *Грабович Г.* Правопис для «Критики» // Критика.— 2002.— Ч. 1–2.— С. 3.

ладів, ЗМІ тощо, останнім часом також з діловодства, документації), що й має бути на сьогодні пріоритетним завданням у турботах про українську мову⁵⁸.

Пор., наприклад: «Оптимальним зняряддям національної консолідації є літературна мова на наддніпрянській основі, що її сприймають в усіх українських землях як нейтральну, етнографічно безбарвну, суто комунікативну, без дражливих претензій на повчання, “як треба говорити по-українському щирим українцям”»⁵⁹; «В ситуації, коли понад п’ятдесят відсотків населення і майже сто відсотків так званих “еліт” не послуговуються активно українською мовою, боротьба за “справжній” правопис видається мені, перепрошую, інфантильними пошуками улюбленої іграшки під час пожежі. Я припускаю, що іграшка може бути справді вартісною, особливо для людей із філологічним мисленням, що вперто воліють жити в “літературній” Україні замість справжньої; я навіть вірю, що вона справді має важливе символічне значення — як прапор чи гімн; але я відчуваю також, що надмірна увага української інтелігенції до символів, а не сутностей здатна лише сприяти подальшій суспільній маргіналізації і самих цих символів, і самої інтелігенції»⁶⁰. Висловлюється також думка, особливо щодо правописної реформи, що УЛМ справді потребує істотного реформування з наближенням до мовно-правописної практики 20-х рр., а отже, й сучасної західної української діаспори, однак це поки що «не в часі» з огляду на складну мовну ситуацію в країні. Наприклад: «Ще рік тому, на переході 2000-го року в 2001, здавалося, що важливішого питання для майбутньої України не існує: новий правопис. Негайно, завтра, ні, сьогодні ввечері країна має почати писати новим правописом. Як з боку промоторів... лінгвістичних нововведень, так і з боку його антагоністів основним аргументом “pro” і так само основним аргументом “contra” була теза, що новий правопис — власне, правопис, визнаний з боку української діаспори. ... Куди зник сьогодні весь цей пафос (чи пак патос, але ж чи це міняє ситуацію)? ... Сьогоднішній школяр незалежної України здатен зробити в трьох українських словах сім помилок. Але ж чи зобов’язаний він цих помилок не робити, якщо такі самі помилки роблять деякі міністри й депутати?! При подібному рівні розхитаності підвалин знання мови, при такій лінгвістичній шизофренії суспільства новий правопис — це прямий шлях до тотального анальфabetизму. ... Додам у дужках, що я зовсім не є противник нового правопису. ... Але на сьогодні ця реформа, на мою думку, була небезпечна, оскільки щонайменше невчасна»⁶¹.

По-друге, це підозра, що справжнім прихованим «промотором» (принаймні одним з них) перманентних загострень орфографічних, термінологічних і взагалі нормативно-стилістичних проблем УЛМ є певні політичні сили якраз аж ніяк не проукраїнської політичної та культурно-мовної орієнтації, що педалюють їх особливо перед черговими виборами з розрахунком посилити роздратування виборців сучасною українською дійсністю і, зокрема, політикою «українізації» й, відповідно, тими політичними силами, що її проводять, та поглибити протистояння в українському суспільстві за мовною ознакою:

«“Під вибори” нам підкидаються ідеї знову перейменувати вулиці — та так, щоб можна було показати по телевізору, які ці галичани “кінчені бандерівці”. Ще буде підживлено дискусії, де яким пам’ятникам стояти... Ще сперечатимемося, який український правопис є “більш українським” — “діаспорний” Пономаріва чи “зросійщений” Русанівського і як правильно говорити — *катедра* чи *кафедра*, аби про тебе не подумали, що ти москаль» (Т. Вергелес. Навіщо стравляють східняків і западенців? — Високий Замок, м. Львів, 22.01.2004). Приклади цілком очевидного прагнення з боку певних суспільно-політичних кіл використовувати в своїх інтересах ці проблеми сучасної УЛМ навести, звичайно, неважко: це намагання протиставити «галицько-діаспорну» мову «класичній полтавській»: «... было решено бороться за чистоту “рідної мови”, причем в качестве эталона выбрали не классический полтавский, а галицкий диалект. Видимо, считалось, что чем дальше от России, тем лучше. ... слышишь с экрана совсем уж дивные слова: *амбасада, мана*... Это из какого наречья? Не из того ли, на котором говорит ук-

⁵⁸ Пор., наприклад: *Ткаченко О.* Шкіци // Березіль. — 2010. — № 9–10. — С. 164.

⁵⁹ *Ажнюк Б.* Мовна політика і єдність нації // IV Міжнародний конгрес україністів (Одеса, 1999): Доп. та повідомл. Мовознавство. — К., 2002. — С. 205.

⁶⁰ *Рябчук М.* Правопис із вусами // Критика. — 2002. — Ч. 6. — С. 17.

⁶¹ *Пахльовська О.* Біном «Україна — діаспора» сьогодні: криза і перспектива. — К., 2002. — С. 30–32.

раинская диаспора в Канаде?» (А. Шмелев. «Гурт вояків», шагаючий не в ногу. — Аргументы и факты — Украина, 1995, № 9, с. 7); згадувані вище «мовні» заклики Компартії України перед черговими виборами; демонстрування численними зразками новопосталої варіантності мовних одиниць і мовних норм нібито недостатньої поки що готовності УЛМ виконувати функції державної мови країни («Переходити на українську мову? А на яку саме?!»). Під час виборчої кампанії до Верховної Ради 2002 р. у ЗМІ, які перебували під контролем політичних супротивників виборчого блоку «Наша Україна», робилися закиди деяким політикам з цього табору, які, як вважалося, підтримують і прощтовхують запровадження «діаспорного правопису» — УП-99, щодо того, що вони прагнуть «чи то запровадити українську мову зразка 20-х, чи то взагалі поховати цю мову» (т/к «Студія “1 + 1”», «ТСН — Епіцентр», 17.03.2002; на телеекрані в цей час з’являються пропозиції з УП-99: *геніяльний, инший*, форма род. в. *кіна*).

5. Деякі наслідки і перспективи. Якщо в плані впливу на соціальний статус і, відповідно, на розширення поля суспільного функціонування української мови значення наявності в світі такого чинника, як українська західна діаспора, безперечно, не зменшуватиметься й у найближчій перспективі (поки українська мова не посяде належних їй як державній мові країни соціальних позицій), то щодо впливів цього фактора на корпус УЛМ висновки, очевидно, можуть бути менш однозначними. З одного боку, як уже відзначалося, з огляду як на цілком явну в сучасних умовах переорієнтацію мовної свідомості і мовної практики значної частини носіїв української мови, в тому числі україномовних ЗМІ, в бік дерусифікації української мови й ширше — в напрямі її дальшої «українізації» (з неминучим, звичайно, при цьому суб’єктивізмом у різних колах мовного соціуму щодо бачення тих чи інших аспектів цього явища), так і на таке ж, очевидно, масове відчуття остаточної незавершеності формування структурно-стильової системи УЛМ певна її «діаспоризація» ще, без сумніву, триватиме, особливо поширюючись — як один з виявів гіперкоректності — на мовлення насамперед тих шарів мовців, які перебувають під меншим впливом особливостей літературної мови попереднього періоду (молодші покоління) або взагалі тільки переходять на спілкування українською мовою (з російської). З другого ж боку, у зв’язку як із поступовим зрушенням обсягу функціонування мови української діаспори в країнах поселення внаслідок давно вже наявної асиміляції молодших поколінь і певної втрати політичного інтересу діаспори в цілому після здобуття Україною державної незалежності до питання збереження в себе атрибутів українськості та перенесення їх на «материк»⁶², так і з розширенням сфери використання в діаспорному середовищі особливостей сучасної материкової УЛМ, особливо серед іммігрантів нової хвилі, можна вбачати вже й поступове згасання в майбутньому цього впливу. Що ж до мовної практики самої західної діаспори, то, хоча вона й зазнає тепер певного впливу з боку материкової УЛМ, прогнозувати її злиття з останньою також немає підстав. Вона лишається на правах

⁶² Пор., наприклад, у спостереженнях і висновках відомих діячів діаспори: «У наш час можна було говорити про канадську Україну, а сьогодні ситуація змінилася. І мені здається, що поява незалежної України буде мати негативний вплив на українців за кордоном. Зараз набагато менше людей говорять українською. Наші батьки нас, а потім і ми своїх дітей примушували вивчати українську мову, казали: «Поїдеш в Україну і не зможеш спілкуватися ні з бабою, ні з дідом, ні з братом, ні з сестрою — вчись!» Також ми мусили щось робити, щоб допомогти нашим братам і сестрам вибороти незалежність України, дійти до своєї держави. Сьогодні ж держава є — за неї не треба воювати. З другого боку, українець у Канаді вивчає українську мову, а потім приїздить в Україну, а до нього говорять по-російськи...» ([Інтерв’ю з Василем Веригою, Генеральним секретарем Світового конгресу вільних українців]. — Укр. слово, 25.05.2000); «Студентів на моїх курсах (з україністики. — О. Т.) я мав багато (20–25 у класі), і шойно після проголошення незалежності України, коли я був уже на пенсії, кількість студентів різко зменшилась (мабуть, чи не тому, що не треба було тут зберігати українську мову й культуру, бо вони збережені в Україні?)» (Ю. Луцький. Нарис мого життя. — Дзвін, 2002, № 4, с. 117).

різних національних варіантів української мови (залежно як від своїх попередніх традицій, хоча вони з відходом старших поколінь усе-таки поступово втрачатимуться, так і від панівного мовного оточення у відповідній країні / країнах: англомовного та ін.)⁶³. Національний варіант певної мови носії того чи іншого ідіому усвідомлюють як такий залежно не тільки від відповідної сукупності мовних засобів та способів їх організації, а й від сприймання його як «правильного», і цей останній аспект у свідомості національно активної частини діаспори, очевидно, й надалі спонукатиме її оцінювати як не зовсім «правильну» саме материкову УЛМ⁶⁴ (не останньою мірою це зумовлене й, як уже відзначалося, недостатньо широкою соціальною базою функціонування й, відповідно, недостатньо престижним статусом української мови в сьогоднішній Україні). Уже певною мірою зближені між собою, УЛМ метрополії і мова української діаспори (діаспор) мають, звичайно, доповнювати одна одну й співіснувати в умовах взаємної лояльності між їх прихильниками та користувачами і в будь-якому разі — без політизованої конфронтації, що, безперечно, найприродніше вдаватиметься насамперед уже молодшим поколінням носіїв української мови як у метрополії, так і в діаспорі.

6. Паралелі з мовними ситуаціями в інших слов'янських країнах. Найбільшими діаспорами слов'янських народів є, як відомо, російська («русское зарубежье»), українська та польська («Polonia» — з її «полонійними діалектами»⁶⁵), але особливо активно реагують на різні сторони мовного життя своїх країн-метрополій діаспори тих народів, які в своїй попередній історії посідали непровідне, залежне становище щодо інших — провідних народів у складі різних держав і мови яких, відповідно, мали / мають звужене поле соціального функціонування, соціально менш закріплений корпус і свідчать про досить високу

⁶³ Пор.: Струмінський Б. Українська мова на еміграції // Сучасність.— 1977.— Ч. 3.— С. 100; Gerus-Tarnawecka I. Recent trends in North American Ukrainian // Canadian contributions to the Eighth International congress of slavists.— Ottawa, 1978.— P. 89–103; Gerus-Tarnawecka I. The Canadianization of the Ukrainian language // New soil — old roots : The Ukrainian experience in Canada.— Winnipeg, 1983.— P. 157. Пор. також обстоювання наявності, наприклад, «прямішівського варіанта» УЛМ у Східній Словаччині: Штець М. Українська мова в Словаччині (соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження).— Prešov, 1996.— С. 150.

⁶⁴ Наявність певної законсервованості в структурній основі української мови діаспори та її стилістично-нормативних настановах (явище, досить звичайне для духовного життя спільнот, відокремлених від основної частини нації, яке, зрештою, й допомагає їм зберігати самоідентичність) виявляється, звичайно, не тільки в прихильності певної частини «старої» діаспори до мовних норм попереднього часу, але й у схильності її до романтичної ідеалізації цього колишнього стану, причому не тільки в мовному, а й у моральному, духовному плані. Пор., наприклад, відповідь редактора журн. «Сучасність», видання якого на початку 90-х рр. було перенесене в Україну, на листи обурених читачів (переважно з діаспори) з протестами проти того зображення нинішньої України і тієї української мови, що стали практикуватися в художніх творах авторів журналу: «На жаль, нинішня [як, безперечно, й колишня. — О. Т.] Україна — це не ідилічний край з богобоязливим народом і солов'їною мовою» (І. Дзюба. — Сучасність, 1996, № 3–4, с. 6); зауваження, що проти «порнографії» в романах Ю. Андруховича «найістеричніше виступила діаспора» ([Інтерв'ю з літературознавцем Богданом Рубчаком]. — Сучасність, 1996, № 3–4, с. 216). Тому не дивно, що, наприклад, довоєнний «львівський балак» видається вихідцеві з цих місць значно милішим, ніж сучасна українська мова Львова: «Мені, зокрема, важко на серці, що моя рідна львівська мова завмирає під наступом “єдиної неделімої” літературної української мови... А мій рідний, сочистий личаківський діалект десь пропадає. ... А тепер у Львові — то все лиш “вокзали”, “поштамти”, “габарити”... Слова, яких мій батько навіть не зрозумів би. А якби їх почув, то би в гробі перекрутився» (Пошта «Голоки»: з листа Любомира Онишківича, США. — Освіта, 7.12.1994). Увага ж переважної більшості носіїв української мови в самій Україні, природно, зосереджується насамперед на її прагматичних функціях.

⁶⁵ Dubisz S. Język polski poza granicami kraju // Język polski [seria «Najnowsze dzieje języków słowiańskich»] / Red. nauk. S. Gajda.— Opole, 2001.— S. 497.

наявність у їхній структурі елементів сусідньої впливовішої мови. Про значення мовної практики і мовної політики діаспор слов'янських народів як чинників впливів у тому чи іншому напрямі на сучасні мовні ситуації в країнах-метрополіях можна говорити у плані їх впливу як на соціальний статус, так і на літературно-стандартний корпус відповідних мов, а в межах останнього — у плані впливу як на соціально-мовні, так і на національно(етнічно)-мовні аспекти корпусів літературних мов.

6.1. Щодо прагнення національно активних кіл слов'янських діаспор впливати на мовну ситуацію у країні-метрополії в напрямі підвищення соціального статусу національної мови, то це має стосуватися, звичайно, насамперед мов раніше бездержавних народів у складі колишніх державних федерацій. Оскільки ж соціальні позиції мов народів колишньої Югославії та словацької мови, які перебували під впливом відповідно сербської і чеської мов, виявилися на час здобуття цими країнами державної незалежності значно потужнішими, ніж позиції білоруської та української мов під впливом російської мови, і для їх розширення загалом вистачає зусиль культурних і політичних еліт самих цих країн, фактично це стосується насамперед України і Білорусі. Мовна ситуація в Білорусі на час проголошення її незалежності була найбільш подібною в слов'янському світі до мовної ситуації в Україні, хоча білоруська мова мала слабші соціальні позиції, ніж українська. З кінця 80-х до середини 90-х років у загальному руслі демократичних реформ у країні відбулося помітне розширення поля суспільного функціонування білоруської мови, певну роль у чому відіграв і цілеспрямований вплив білоруської еміграції (з активізацією контактів між батьківщиною і діаспорою, через звернення представників діаспори до влади та громадськості в країні, друковані ЗМІ та книжкову продукцію, радіопроекти з-за кордону тощо). Але з 1995 р. після проголошення російської мови другою (а фактично — за обсягом виконуваних соціальних функцій — першою) державною мовою мовна ситуація в країні стала повертатися до ситуації радянського часу⁶⁶.

В Україні ж цей вплив з боку західної діаспори продовжує відбуватися, як уже було відзначено, як у загальноукраїнському масштабі, так і (з боку інших кіл діаспори) в масштабі одного регіону — Закарпаття.

6.2. Щодо впливів на корпус літературних мов метрополій, то вони могли відбуватися — хоча, звичайно, й дуже різною мірою — з боку діаспорних спільнот різних слов'янських народів, якщо їхня мовна практика і мовна свідомість розходилися з мовною практикою та мовними настановами на їхніх історичних батьківщинах:

а) найширше (з охопленням більшої кількості мов) цей вплив став відбуватися в соціально-мовному плані — щодо неприйняття суспільно-політичного лексикону, офіційних «новомов», які запанували в СРСР, а після Другої світової війни і в інших слов'янських країнах — у «таборі соціалізму» (хоча до другої половини 80-х років цей вплив міг поширюватися, звичайно, дуже обмежено — в основному через «радіоголоси» та під час перебування громадян соціалістичних країн за кордоном; крім того, такі критичні оцінки з боку діаспорних спільнот тісно поєднуються взагалі із впливами з боку суспільної думки країн західної демократії)⁶⁷. Сучасні слов'янські літературні мови стала об'єднувати також

⁶⁶ Див., наприклад: *Bieder H. Zur Diskriminierung der weissrussischen Sprache in der Republik Weissrussland // Die slawischen Sprachen.*— Salzburg, 1996.— Bd 50.— S. 67–125.

⁶⁷ Див., наприклад, щодо польської мови (зокрема, в плані поширення, як і в сучасній українській, презирливого *sowiecki* замість *radziecki*, нового трактування полюсів правого і

спільна для них лінія вибіркового (односпрямованого) пуризму — тенденція до обмеження в їхніх корпусах елементів російської мови (як мови, що посідала провідну позицію серед інших іноземних мов у країнах колишнього соціалістичного табору) і насамперед звільнення від «політичних» русизмів-радянизмів⁶⁸. Щодо самої російської мови радянського періоду, то вона, звичайно, також зазнавала критики під зазначеним кутом зору з боку політично активних кіл російської еміграції, проте в питаннях нормативності корпусу російської літературної мови діаспора давно вже (в основному після переможного для СРСР завершення Другої світової війни) визнала пріоритет за самою Росією і визнала навіть її нову (з 1918 р.), «радянську» орфографію⁶⁹.

У межах цих впливів з боку діаспорних спільнот на соціально-політичні параметри лексико-фразеологічного складу літературних мов країн-метрополій між різними слов'янськими мовами наявне також те розмежування (яке особливо увиразнюється в тенденціях, поданих у наступному пункті), що в певних колах політичних і культурних еліт раніше бездержавних народів ті чи інші назви суспільно-політичних понять трактуються не тільки в соціальному плані — як «соціалістичні», «радянські» і под., але і в плані національному — як «неукраїнські» («небілоруські», «нехорватські» і под.), нав'язані мовами домінуючих націй, як, наприклад: укр. *Друга світова війна* або *радянсько-німецька війна 1941–1945 рр.* замість *Велика Вітчизняна війна*, бр. *Другая суветная вайна* замість *Вялікая Айчынная вайна*, тоді як у різних колах сучасного російського суспільства навіть не виникає сумніву щодо адекватності назви цієї війни саме як «*Отечественной*»;

б) найглибше (з охопленням досить значних сегментів корпусів літературних мов) цей вплив став відбуватися в національно-мовному плані — у мовах країн раніше бездержавних народів і особливо в українській, білоруській, хорватській — мовах, де від початку 90-х років найбільшою мірою серед слов'янських мов став виявлятися й пуризм, спрямований проти раніше або й тепер панівних мов, — відповідно антиросійський і антисербський. Проте якщо в сучасній Хорватії політику мовної «хорватизації» (насамперед це відновлення пуристичної практики, звичайної до 1918 р., із заміною іншомовної лексики на питому — із семантичними та словотвірними новотворами, з посиленням антисербського пуризму, з прагненням певних кіл до відновлення морфологічного правопису) пов'язують переважно не із впливами певних кіл хорватської еміграції, а з відновленням мовної практики Незалежної Держави Хорватії (1941–1945 рр.), пам'ять про яку в хорватському суспільстві виявилася достатньо живою⁷⁰, то питання щодо впливів української і білоруської діаспор на су-

лівого в політичному спектрі): *Szydłowska-Cegłowa B.* Rola emigracji politycznej 1939–1989 r. w kształtowaniu słownictwa publicystyki polskiej // *Slavia Occidentalis* 1994.— Poznań, 1995.— Т. 51.— С. 93–106; *Bartmiński J.* *Prawica — lewica.* Sposoby profilowania pojęć // *Poradnik językowy.*— 1991.— N 5–6.— С. 160–166.

⁶⁸ Див., наприклад: *Lubaš W.* Polityka językowa [project «Komparacja współczesnych języków słowiańskich», 4].— Opole, 2009.— С. 481.

⁶⁹ Див., зокрема: *Kараулов Ю. Н.* О русском языке зарубежья // *Вопр. языкознания.*— 1992.— № 6.— С. 6, 9–10; *Земская Е. А.* О языковой рефлексии эмигрантов первой волны // *Язык русского зарубежья: Общие процессы и речевые портреты* / Отв. ред. Е. А. Земская.— М.; Вена, 2001.— С. 115–118; *Григорьева Т. М.* Русская орфография в эмиграции // *Русский язык в его функционировании: Тез. докл.*— М., 1998.— С. 34–36.

⁷⁰ Див., зокрема: *Samardžija M.* Leksik // *Hrvatski jezik* [seria «Najnowsze dzeje języków słowiańskich»] / *Red. nauk. M. Lončarić.*— Opole, 1998.— С. 134–135; *Neweklowsky G.* Serbisch, Kroatisch, Bosnisch, Montenegrinisch — Perspektiven // *Sprachwandel in der Slavia: Die slavischen*

часний стан відповідних літературних мов у країнах-метрополіях широко обговорюється⁷¹ (хоча під час Другої світової війни в умовах німецької окупації в Україні й Білорусі також були запроваджені саме ті варіанти літературних мов і, зокрема, правописів, які існували в них до 1933 р., а потім збереглися в середовищі еміграції⁷², — у їхній символічній функції «нерадянських» і навіть «антирадянських»). Білоруська еміграція, як і українська, вважає своєю історичною заслугою збереження «справжньої» білоруської мови, літературно-стандартна форма якої існувала в Білорусі у 20-і — на початку 30-х рр. під час «білорусизації», і вбачає свою місію, зокрема, в поверненні її на батьківщину⁷³. У різних колах білоруської громадськості, як і серед української, цей вплив сприймається з широким і різким діапазоном оцінок — від рішучого схвалення до категоричного неприйняття. Як зауважував на початку 90-х років один з критиків повернення до білоруської мовно-правописної практики 20-х років, спочатку ці тенденції «маскувалися посиленнями на граматику Б. Тарашкевича. Однак тепер уже в білоруській пресі відкрито висловлюється схвалення емігрантської мови»⁷⁴. Так само, як і в сучасній українській мовній ситуації, у білоруській мові цей вплив охопив практично всі аспекти корпусу літературної мови — різні мовні рівні та правопис (з поширенням норм «тарашкевиці» — на відміну від офіційного правопису «наркомівки») ⁷⁵, стимулював у мовній діяльності відповідних кіл мовного соціуму певну переорієнтацію живомовної основи літературної мови в бік західних діалектних масивів з посиленням наявності елементів польської мови (дуже часто це спільні з сучасною українською мовою явища — наприклад, у лексиці: *амбасадар*, *кайданкі* «наручники», *пігулка* та багато ін., у словотворенні: *таксоўка*, *міліцыянт*, у відносних прикметниках: *нармалёвы*,

Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert : In 2 Tl. / Hrsg. L. N. Zybatow.— Frankfurt am Main etc., 2000.— Tl. 2.— S. 545, 551.

⁷¹ Див., наприклад, щодо білоруської мови: *Прыгодзіч М. Р.* Беларуская мова па-за межами Беларусі // *Языки словіа́нскіе 1945–1995: gramatyka — słownictwo — odmiany.* — Opole, 1995.— С. 47–51; *Выгонная Л. Ц.* Беларускаяе літаратурнае вымаўленне // Беларуская мова [seria «Najnowsze dzieje języków słowiańskich»].— Opole, 1998.— С. 141.

⁷² Див., наприклад, щодо білоруської мови: *Жураўскі А.* Праблемы норм беларускай літаратурнай мовы.— Мінск, 1993.— С. 9–10; *Bieder H.* Der Kampf um die Sprachen im 20. Jahrhundert // *Handbuch der Geschichte Weissrusslands / Hrsg. von D. Beyrau und R. Lindner.* — Göttingen, 2001.— S. 461; *Дацишина М. В.* Язык как инструмент власти: немецкий язык для временно оккупированных советских территорий. 1941–1944 гг. // *Вопр. языкознания.*— 2012.— № 1.— С. 75.

⁷³ Див., наприклад: *Бушлякоў Ю. Я.* Станкевіч як ідэоляг беларускага моўнага пурызму // *Я. Станкевіч. Збор твораў ў двух тамах.*— Менск, 2002.— Т. 2.— С. 551–552; *Баршчэўская Н.* Беларуская еміграцыя — абаронца роднае мовы.— Варшава, 2004.— С. 11–13, 175–199, 307–312.

⁷⁴ *Жураўскі А.* Значч. праця.— С. 27. Див. також: *Жураўскі А. І.* Дэструктыўныя ўхілы ў сучаснай беларускай мове // Беларуская мова ў другой палове ХХ стагоддзя.— Мінск, 1998.— С. 13–15.

⁷⁵ Див., наприклад: *Сямешка Л.* Праблемы норм і кваліфікацыі беларускай літаратурнай мовы // *Языки словіа́нскіе 1945–1995: gramatyka — słownictwo — odmiany.*— Opole, 1995.— С. 27; *Выгонная Л. Ц.* Значч. праця.— С. 140–147; *Кіклевіч А., Пацехіна А.* Беларуская літаратурная норма: дынаміка і інавацыі (на матэрыялах сучаснага беларускага друку) // *Slavia Orientalis.*— 2000.— Т. 49. N 1.— С. 93–105; *Арцямёнак Г.* Беларуская-польскае лексычнае ўзаемадзеянне на сучасным этапе // Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы.— Мінск, 2001.— С. 145–149; *Лукашанец А. Т.* Тэндэнцыя да нацыяналізацыі ў рускай, беларускай і ўкраінскай мовах // *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich : Słowotwórstwo / Nominacja / Red. nauk. I. Ohnheiser.*— Opole, 2003.— С. 140–151; *Bieder H.* Die Normentwicklung der ostslawischen Standardsprachen in der postsowjetischen Periode // *Wiener Slawistischer Almanach.*— 2003.— Bd 52 : Slawische Sprachen heute.— S. 23–31.

прэстыжовы, спартовы, цэнтралёвы і под. — замість *нармальны* і под.) та одночасним віддаленням від російської ⁷⁶ (так само, як і в українській мовній ситуації, у цих процесах поєднуються внутрішнє відродження мовної практики періоду «білорусизації» і мовний вплив еміграції). Так само, як і в українській ситуації, особливо неприхильне ставлення до цього серед політичних сил виявляють ліві кола ⁷⁷, які традиційно орієнтуються на Росію і, відповідно, на російську мову спілкування.

Однак між сучасними українською і білоруською мовними ситуаціями існують у цьому плані й достатньо принципові відмінності. По-перше, якщо в Україні мовні норми 20-х рр. / мовна практика західної діаспори відновлюються в деяких виданнях і ЗМІ та в різних альтернативних проєктах правопису здебільшого непослідовно й не повністю, але без різких коливань протягом усього періоду від початку 90-х років, то неофіційний варіант білоруської літературної мови (з правописом-«тарашкевицею», з більшим набором полонізмів тощо) став функціонувати в білоруськомовному просторі ширше, ніж відповідний український в Україні, в цілому (не як окремі його елементи), навіть як мова діяльності деяких радіостанцій (у тому числі білоруської редакції американського радіо «Свобода»). Відзначають, що в Білорусі фактично почали функціонувати два варіанти білоруської літературної мови — «наркомівка» і «тарашкевиця», і, отже, позиції прихильників відновлення альтернативного варіанта білоруської літературної мови стали виявлятися яскравіше, ніж позиції прихильників запровадження альтернативного варіанта УЛМ в Україні. Але, з іншого боку, з кінця 90-х років під впливом різних суспільних факторів у Білорусі почала виявлятися й тенденція до обмеження практики використання цього варіанта (див. нижче). По-друге, протистояння між прихильниками і противниками запровадження альтернативного варіанта літературної мови в Білорусі є значно більш політизованим, ніж в Україні: користування «тарашкевицею» звичайно розглядається як вияв прямої опозиційності відповідних осіб і суспільних кіл ⁷⁸, тоді як в Україні такої залежності між використовуваним варіантом літературної мови і політичною позицією частіше не вбачають.

На межі ХХ–ХХІ ст. у політиці ставлення різних кіл білоруського суспільства до альтернативного варіанта білоруської літературної мови відбулися очевидні зміни, які — кожна по-своєму й ґрунтуючись на різних вихідних позиціях — стали впливати на звуження сфери його функціонування. З одного боку, у зв'язку з загрозою фактичного витіснення білоруської літературної мови із суспільного життя країни в середовищі прихильників зміцнення її соціальних позицій увиразнилося прагнення до пом'якшення гостроти в обговоренні різних питань її нормативної основи, обох варіантів її правопису, схильність до розу-

⁷⁶ Пор. у висновках сучасних білоруських мовознавців: «Більшість нормативних змін і переоцінок свідомо чи несвідомо ведуть до зміни діалектної бази сучасної білоруської літературної мови, оскільки об'єктивно означають зрушення від середньобілоруських мінсько-молдечненських говірок, які свого часу й лягли в основу нової білоруської літературно-писемної мови, в бік південно-західних» (*Лукашанец А. А.* Беларуская літаратурная мова (праблеми сучаснай нормы) : Ад рэдактора // Сучасны стан і дынаміка норм беларускай літаратурнай мовы.— Мінск, 2006.— С. 5).

⁷⁷ *Запрудскі С.* Стаўленне да некаторых інавацый беларускай літаратурнай мовы (паводле дадзеных сацыялінгвістычнага апытання) // *Studia Białorutenistyczne.*— Lublin, 2008.— 2.— С. 308, 314–315.

⁷⁸ Див., наприклад: *Запрудскі С.* Правапісныя рэформы ў славянскіх літаратурных мовах у ХХ стагоддзі.— Мінск, 1998.— С. 17–18; *Скопенко О.* Мовна ситуація в Білорусі і проблеми норм білоруської літературної мови // *Державність української мови і мовний досвід світу* (матеріали конференції).— К., 2000.— С. 69.

міння недоцільності абсолютизації пуристичного ставлення до мови⁷⁹. З другого боку, після прийняття в Білорусі 1998 р. нового закону про мови, який містить, зокрема, положення про неприпустимість «спотворення загальноприйнятих норм використовуваної мови» в засобах масової інформації, опозиційні ЗМІ змушені відповідним чином коригувати свою мовну практику. Із запровадженням нового курсу державної мовної політики в Україні з 2010 р. після приходу до влади політичних сил, які виступають із заявами про доцільність введення загальнодержавної українсько-російської двомовності (це, звичайно, неминуче призведе до звуження соціальних позицій української мови і вже викликало напруження мовної ситуації в країні), у відповідних колах українського суспільства, які стоять на позиціях забезпечення реального повнокровного соціального функціонування української мови в країні, також уже більшою або меншою мірою, як можна зробити попередні висновки, відсуваються на другий план проблеми радикального реформування корпусу УЛМ.

О. О. TARANENKO

THE UKRAINIAN WESTERN DIASPORA LANGUAGE AND MODERN LANGUAGE SITUATION IN UKRAINE (against an all-Slavonic background)

In the linguistic life of contemporary Ukraine worthy of notice is the evidence of such a phenomenon as the Ukrainian western diaspora language, it becoming apparent in making its influence on both the status and corpus of the Ukrainian “metropoly” language. This reveals, on the one hand, the aspirations of nationally active circles of the diaspora to really influence the promotion of the Ukrainian language social status and correct, according to their conception, the development of the Ukrainian literary language toward strengthening its “Ukrainianness” (“Ukrainian identity”) (first of all, its de-Russification). On the other hand, this phenomenon indicates the aspirations of wide socio-cultural circles in Ukraine itself to purify the standard language from its extrinsic peculiarities (with focusing on some standards of the diaspora variant in particular). The influence of the western diaspora community on language situation in Ukraine is sure to promote the expansion and strengthening of social positions of Ukrainian as the official language in Ukraine. The influences of the diaspora language practices determine the reevaluation of various aspects of the “metropoly” Ukrainian literary language standard-stylistic bases, realizing within both the Ukrainian language standard as a whole, and largely in speaking and writing activities of certain political and cultural circles of contemporary Ukrainian society. The consequences of those influences more or less apparently reveal themselves at various strata of language structure (first of all, in vocabulary, particularly in terminology, in grammar and word building, in stylistic standards). As well as in various projects of reforming the Ukrainian orthography and in attempts to transfer the diaspora’s orthographical practices to Ukraine, and especially in elaborating their “own” diaspora-oriented orthographic and orthoepic practices by various publishing houses, mass media, and even individual authors. The attitude of various socio-political, linguo-cultural strata of the Ukrainian society toward this phenomenon is ambiguous and rather differential. The closest parallels to the mentioned aspect of the language situation in Ukraine there demonstrates the modern language situation in Belarus.

Key words: Ukrainian diaspora, modern language situation in Ukraine, standards of the Ukrainian literary language, purism.

⁷⁹ Див., зокрема, щодо бачення нової стратегії розвитку білоруської мови в діяльності Товариства білоруської мови: *Запрудскі С.* Стратегія развіцця беларускай мовы ў XX стагоддзі як спосаб палагодзіць моўны канфлікт у Республіцы Беларусь // *Мовні конфлікти і гармонізація суспільства.*— К., 2002.— С. 186–190.